

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HASAN HANEFİ DÜŞÜNCESİNDE GELENEK VE
MODERNİZM

EŞE ÇİFTÇİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. MEHMET TÖZLUYURT

AĞUSTOS – 2025

YOZGAT

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HASAN HANEFÎ DÜŞÜNCESİNDE GELENEK VE
MODERNİZM

EŞE ÇİFTÇİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Mehmet TÖZLUYURT

AĞUSTOS – 2025

YOZGAT

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU

T.C.

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans/Doktora Programı öğrencisi Eşe ÇİFTÇİ 'nin hazırladığı “**Hasan Hanefi Düşüncesinde Gelenek ve Modernizm**” başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 22/08/2025 Cuma günü saat 16:30'da yapılmış, tezin onayına oy birliği ile karar verilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet ALTUNTAŞ

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mehmet TÖZLÜYURT

(Danışman)

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Halil ÖZTÜRK

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve sayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdği yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan eder, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğini beyan ederim.

22/08/2025

Eşe ÇİFTÇİ

ÖN SÖZ

Gelenek her zaman varlığını koruyan bir konudur. Geçmişten bugüne kadar, ırk, dil, coğrafya, yaşantı tarzı ve yerleşim bölgelerini de içine alan birçok gelenek varolmuştur. Tarihte, geleneğin kendi ürettiği doğrular vardır. Bu doğrular kimi zaman ve durumda değiştirilemez hatta eleştirilemez özelliklere sahiptir. Geçmiş zaman ve birikim gelenek için değerlidir. Fakat zamanla geleneğin kendisine etki edecek gelişmeler karşısında yenilik üretmesi gerekebilir. Bazen gelenek bu yeniliği benimsemekte zorlanabilir.

Evrensel manada, teknolojinin ve bilimin gelişmesiyle farklı kültürler etkileşim içerisine girmiştir. Yerel kültür ile yabancı kültürler, olumlu ve olumsuz anlamda birbirini etkilemiştir. Bazıları için geleneksel değerler modernizmin etkisiyle farklılaşmış, adeta yerel olan ile yabancı olan arasındaki fark görülmez hale gelmiştir.

İslam coğrafyasına bakıldığında gelenek ve modernite konusunda çok hararetli tartışmaların yaşandığı görülür. İslam'ın hâkim olduğu toplumlarda modernleşmeyle birlikte yenilik arayışı, demokrasi, eşitlik gibi ideolojik konular ön plana çıkmıştır. Kültürlerarası göçler

Özellikle modernist düşünceye yön veren islamcı çağdaş düşünürlerin Kur'an'ı anlama ve yorumlama konusunda nasıl bir tutum izledikleri önemlidir. İslam dünyasında moderniteye karşı bazı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Zira yaşadığımız çağda tamamen geriye dönmek mümkün gözükmemekle beraber her alanda modernleşerek eskiyi unutmak da söz konusu olmayacaktır. Bu bağlamda İslam dini adına söylenecek olursa Hz. Muhammed'in kendi toplumuyla kurmuş olduğu bağ bize yol gösterici olacaktır. İslam dini özünden koparılmadan ve modernitenin getirileriyle birlikte ele alınarak yenilenmeye gidilebilir. Bu tez çalışmamızda gelenek ve modernite konuları başta olmak üzere, Hasan Hanefi'nin geleneğe yaklaşımını ele almaya çalışacağız.

Tez konusunun belirlenmesi ve nasıl bir yol izlenmesi konusunda yol gösteren, desteğini ve emeğini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Tözluyurt'a teşekkürlerimi sunuyorum.

22/08/2025

Eşe ÇİFTÇİ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN HANEFÎ DÜŞÜNCESİNDE GELENEK VE MODERNİZM

EŞE ÇİFTÇİ

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. MEHMET TÖZLUYURT

Bu yüksek lisans tezi, gelenek ve modernizm konularını ve Hasan Hanefî'nin yaklaşımını ele almaktadır. Hasan Hanefî dinî düşüncede tecdid projesini ortaya koymuştur. Bu projesiyle amaçladığı yenilenme girişimi İslam toplumunda ses getirmiştir. Hasan Hanefî, dini anlama konusunda yenilenmeye gidilmesi gerektiğini ileri sürer. Ona göre geçmişe ve geleneğe bağlılık esas olmakla beraber modernlik veya çağdaşlaşma gereklidir. Tecdid projesinin dini ve toplumsal yönleri bulunmaktadır. Bu durum onun “dinî sol” ya da “İslamî sol” kavramlarıyla anılmasında etkili olmuştur.

Hasan Hanefî'ye göre tarih, durağan değildir. Tarih ilerleyen, gelişen, değişen ve dönüşen bir yapıdadır. Bu sebeple ilimler de statik değildir. İlimler, yalnızca ortaya çıktığı zaman diliminin değil, değişen şartların, içinde doğduğu kültürün etkisinde kalabilir. Hasan Hanefî, Kelam ilminin de mutlak bir ilim olmaktan ziyade kendi alanındaki sorulara cevap arayan bir ilim olduğunu ifade etmektedir.

Tezimiz, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde gelenek ve modernite konuları açıklanmıştır. İkinci bölümde Hasan Hanefî'nin çağdaş İslam düşüncesine gelenek ve yenilenme bağlamında yaptığı katkısı açıklanmıştır.

2025, ix + 62 Sayfa

Anahtar Kelimeler: Kelam, Gelenek, Modernizm, Tecdid, İslamî sol, Vahiy

ABSTRACT

MASTER THESIS

TRADITION AND MODERNISM IN HASAN HANEFİ'S THOUGHT

EŞE ÇİFTÇİ

YOZGAT BOZOK UNIVERSITY

SCHOOL OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. MEHMET TÖZLÜYURT

This master's thesis deals with the issues of tradition and modernism and Hasan Hanefî's approach. Hasan Hanefî put forward the project of renewal in religious thought. The renewal initiative she aimed for with this project made a splash in the Islamic society. Hasan Hanefî argues that there is a need for renewal in understanding religion. According to her, while loyalty to the past and tradition is essential, modernity and contemporaneity are also necessary. The tajdid project has religious and social aspects. The situation has been effective in its being referred to as the "religious left" or "Islamic left".

According to Hasan Hanefî history is not static. History has a progressive, developing, changing and transforming structure. For this reason, sciences are not static. Sciences can be influenced not only by the time period in which they emerged, but also by changing conditions and the culture in which they were born. Hasan Hanefî, states that the science of theology is a science that seeks answers to questions in its own field rather than being an absolute science.

Our thesis consists of an introduction and two parts. In the first part of our study, the subjects of tradition and modernity are explained. In the second chapter, Hasan Hanefî's contributions to contemporary Islamic thought in the context of tradition and renewal was investigated.

2025, ix + 62 Pages

Keywords: Kelam (Islamic Theology), Tradition, Modernism, Regeneration, Islamic left, Revelation

İÇİNDEKİLER

Sayfa

LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU.....	ii
TEZ BEYANI.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi	1
1.3. İlgili Literatür.....	2
2. GELENEK VE MODERNİTE KAVRAMLARI.....	3
2.1. Gelenek Kavramı	3
2.1.1. Gelenek ve Din.....	5
2.2. Modernite Kavramı.....	11
2.2.1. Modernizm ve Gelenek	12
2.2.2. Modernizm ve Din	15
3. HASAN HANEFÎ DÜŞÜNCESİNDE GELENEK VE MODERNİZM.....	24
3.1. Hasan Hanefî'nin Kişilik ve Kimliği	24
3.1.1. Hasan Hanefî'nin Eserleri ve Usule Dair Görüşleri.....	24
3.1.2. Hasan Hanefî'nin Yaşantısı ve Fikir Hayatı	28
3.1.3. Hasan Hanefî'nin Yöntemi	32
3.1.4. Hasan Hanefî Düşüncesinde Mu'tezilî (tevil-ta'li) ya da 'İslamî Sol' Eğilim. 49	
4. SONUÇ.....	54

5. KAYNAKÇA	58
-------------------	----

KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılmış simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Simgeler	Açıklamalar
Bk	: Bakınız
c	: Cilt
çev	: Çeviren
Hız	: Hazreti
S	: Sayfa
Trc	: Tercüme Eden
Vb	: Ve benzeri
Yy	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Gelenek, genel manada kültür, bilgi, töre ve davranışların toplumda kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Gelenek, geçmişten gelen alışkanlık ve davranış biçimlerinin toplumda yaşayan insanlar tarafından yaşatılmasıdır. Geçmişten devralınan bu değerler onu yaşatan toplumlar olmadan bir anlam ifade etmemektedir. Çağımızda bilimin ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte sosyal hayatta ortaya çıkan yenileşme hareketi dine ve kültüre de etki etmiştir.

19. yüzyılın ortalarında Batı’da başlayan modernizm; sanat, edebiyat ve sosyal hayatın her alanında yenilenme ve değişimin yaşanmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu değişim öteden beri süregelen geleneksel öğelerin üzerinde de etkili olmuştur. Araştırmamızın amacı modernizm’in geleneğe hangi yönlerden ve ne şekilde etki ettiği konularını ele almaktır. Geleneğin dine ve kültüre ait olan boyutunun incelenmesi gerekmektedir.

Gelenek ve yenilenme meselesi her dönemde varlığını korumaktadır. Yeni olarak topluma kazandırılan her şey varolan eskinin üzerine eklenmektedir. Bu sebeple hem varolan yaşantının devam ettirilmesi hem de sonradan sunulan değerlerin özümsemesi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmamızda geçmişten günümüze kadarki süreçte Hasan Hanefi’nin geleneğin yenilenme usulü konusunda sunduğu fikirler üzerinde durulacaktır. Geçmişten bu güne yaşadığı gerçekliğe herhangi bir eleştiri getirmeden teslim olan Müslüman kişi, bilimsel yöntemlerin devreye girmesiyle yenilenme sürecine de adım atmış olur. Bu durum geleneğin yenilenmesi adına önem taşımaktadır.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda gelenek ve modernizm konularını ele alan kitaplardan yararlanılmıştır. Geleneğin her dönemde varlığını koruyarak nasıl ilerlediği özetlenmiştir. Tezimiz araştırma inceleme yöntemi doğrultusunda ele alınarak elde edilen veriler yorumlanmış, konu genel hatlarıyla özetlenmiştir. Modernizm’in gelenek üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Hasan Hanefi’nin dinde yenilenme ve gelenek konusundaki eserleri okunarak görüşleri özetlenmiştir. Kelam ilminin yenilenmesi ve dini düşüncede tecdit konularında Hasan Hanefi’nin yaklaşımı araştırma konusudur. İsam veri tabanında yer alan gelenek ve modernizm başlıklı araştırmalar ve Hasan Hanefi’nin görüşleri üzerine yazılan makalelerden yararlanılmıştır. Kaynakçada yararlanılan eserlerin isimlerine yer verilmiştir.

1.3. İlgili Literatür

Hasan Hanefî ile ilgili olarak, Hilmi Karaağaç'ın yazmış olduğu *Hasan Hanefî'nin Kelam İlmini Yenileme Projesi* başlıklı doktora tezi mevcuttur. Bu doktora tezinde kelam ilmi konusunda araştırma yapılmıştır. Hilmi Karaağaç'ın ele almış olduğu *Çağdaş Dönem Kelamında Yenilenme Önerileri* adlı makalesi mevcuttur. Burada İslamî ilimlerin ortaya çıkışından başlanarak, kelam ilminin de çağın gereksinimleri paralelinde yenilenmesi metoduna dikkat çekmiştir. Zindan Hatip'in yazdığı *Lafızların Anlamlara Dalaleti Konusunda Usulcüler ve Usul-u Fıkıh Yenilikçileri Arasındaki Yaklaşım Farklılıkları (Hasan Hanefî örneği)* adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Büşranur Hıdır'ın yazdığı *Hasan Hanefî'nin Hadis-Sünnet Anlayışı: Min'en-Nakli İle'l-Akl Kitabı Özelinde* başlıklı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Tuğba Günal'ın yazmış olduğu *Hasan Hanefî ve Kurucu Dinî Kavramların Yeniden İnşası* adlı makalesi mevcuttur. Bu makalede gelenek konusunda hangi alanlarda yenilenme yönteminin kullanılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ülkü Tatar'ın, Hasan Hanefî'nin Gelenek ve Yenilenme adlı kitabı üzerine yazdığı *Gelenek ve Yenilenme* adlı makalesi bulunmaktadır. Yazar bu makalede ise geleneğin yenilenmesi konusunun toplum ve İslam açısından önemini ele almıştır. Hasan Hanefî ve Muhammed Abid el-Cabiri'nin beraber oluşturduğu *Doğu-Batı Tartışmaları* isimli kitapları vardır. Bu kitapta yazarları tarafından daha çok modernlik olgusuna değinilmiştir. İlhami Güler *Politik Teoloji Yazıları* isimli kitabında ise İslam toplumundaki tarihsel ve politik meselelerden yola çıkarak kelam ilmi başta olmak üzere diğer ilimlere yönelik eleştirilere ve Hasan Hanefî'nin görüşlerine yer vermiştir. Ramazan Altıntaş, Hasan Hanefî'nin gelenek ve dini anlama konusundaki görüşlerini *Dini Anlamada Yöntem Sorunu: Hasan Hanefî Örneği* adlı makalesinde irdelenmiştir.

Tezimizi oluşturmadan önce Hasan Hanefî hakkında yazılan bu eserler ve kaynakçada gösterilen çalışmalar okunmuştur. Tezimizde Hasan Hanefî'nin gelenek ve modernite konusundaki görüşlerini önceleyerek ve İslam ilimlerine yönelik ortaya koyduğu fikirleri genel hatlarıyla özetleyeceğiz. Dolayısıyla yüksek lisans tezimiz bahsettiğimiz çalışmalardan bu anlamda farklılık arz etmektedir.

2. GELENEK VE MODERNİTE KAVRAMLARI

2.1. Gelenek Kavramı

Gelenek; Fransızca kökenli tradition kelimesiyle ifade edilir. Tradicion kelimesi, Latince vermek, teslim etmek manalarına gelen “tradere” kökünden türemektedir. Latince’de bu kelime; “bilgiyi aktarma” ve “bir öğretiyi aşılama” manalarına da gelir.¹ Gelenek, toplumda orijinal haliyle ortaya çıkıp nesilden nesile yazılı veya sözlü olarak aktarılan, toplumun davranış ve yaşayışına olumlu olumsuz anlamda etki ederek onu yönlendiren, varlığını sonraki zamanlarda devam ettiren uygulamalar ve değerler bütünüdür.² Gelenek insan gruplarının (şehir, köy, kasaba gibi yerlerde yaşayan) tarihsel zaman içerisinde bir araya gelerek ürettiği değerlerini ve kültürlerini, kendinden önceki nesilden miras aldığı davranış kalıplarını ve kurumlarını ifade eder.³

Gelenek, tarihsel süreçte bir önceki toplumlardan devraldığı ve sonraki nesile aktardığı maddi ve manevi uygulamaları ifade etmesi, toplumun sürekliliğini sağlaması açısından ortak miras olarak kabul edilen temel öğeleri oluşturmaktadır. Gelenek toplumun hem teorik olarak değerlerini hem de pratikteki uygulamalarını kapsar. Geleneksel toplumlarda genel kabul insanların sorgulamadan kabul ettiği kalıplardan ve konulardan oluşmaktadır. Burada gelenek günlük dilde kullanılan ve sorgusuz sualsiz kabul gören; görenek, örf ve âdet gibi davranış şekillerini karşılar. Dolayısıyla geleneğe ait olan değerler, içinde doğduğu gruplarda kusursuz ve mükemmel kabul edilen bir olguya sahiptir.⁴ İslam dini bağlamında düşünecek olursak, Kur’an-ı Kerim’de bazı gelenek çeşitlerinin olduğunu görmekteyiz. Allah’ın her zaman varolan değişikliğe uğramayan geleneğinin varlığına şahit olmaktayız. Bunun yanında ilk insandan zincirin son halkası Hz. Peygamber’e kadar süren peygamberler geleneği vardır. Bu durum Kur’an’ın örf ve âdet kavramına yüklemiş olduğu anlamlarla geleneğe verdiği değeri göstermesi açısından önemli bir örnektir.⁵ Kur’an’da gelenek “*afyolunu tut, örfü emret, cahillere kulak asma*”⁶ ayetiyle karşımıza çıkmaktadır.

¹ Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 385.

² Mehmet Tözlüyurt, “Kur’an’da Yer Alan Geleneklerin Farklı Bir Açıdan Değerlendirilmesi”, *Bilimname* 26/1 (Ağustos 2014): 134.

³ İlhami Güler, “Tarih ve ‘Tarih-Dışı’ Arasında Gelenek”, *Kelam Araştırmaları* 3/2 (2005). 45.

⁴ Hüseyin Yılmaz, “Gelenek, Gelenekçilik ve Gelenekselcilik”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 1/3 (Ocak 2005). 40.

⁵ Mehmet Tözlüyurt, “Kur’an’da Yer Alan Geleneklerin Farklı Bir Açıdan Değerlendirilmesi”, 135.

⁶ el-A’râf 7/199.

Atalar geleneğine göre insan içinde yaşadığı kültürün bir parçası olmuş ve varolan örf ve kültürünü devam ettirip sürekliliğini sağlamakla yükümlüdür. Böyle bir düşünceyi kişinin kendine görev edinmesi ataların geleneksel yaşantısının üstünlüğü görüşüne dayanır. Atalar geleneğine bağlı kimse için gelenek yanlış bile olsa kişinin ona karşı çıkması doğru değildir. Atalara göre akıllı insan her durumda geleneğe bağlı olan insandır.⁷ Atalar geleneğinin çizdiği bu profil bize geleneğin keskin çizgilerinin olduğunu düşündürmektedir.

Geçmişe bağlılık ve inanç olduğu varsayımı üzerine bina edilen gelenek kendini her zaman diliminde eksiksiz olarak göstermekte, yeni bir olgu veya fikrin ortaya çıkması geleneksel bakış açısı tarafından hoş görülmemektedir. Zira bazılarına göre gelenekte varolanları yenileme düşüncesi yine gelenekte eksiklik olduğuna dalalet etmekte ve bu tutum ise atalara ihanet olarak algılanmaktadır.⁸ Bu keskin tavrın karşısındaki görüş olarak düşünülecek olursa gelenek zaman içerisinde yenilenmeye karşı dursa da toplumda varoluşunu kaybettiğinde veya miadının sonuna geldiğinde artık bırakılmalıdır. Bu düşünceye göre gelenek, işlevsel olarak içinde varolduğu topluma hakimse devam ettirilmelidir. Bunun yanında modern veya yeni olan geleneğe kıyasla eskiden gelen geleneksel değerler faydalı görülüp orijinal şekliyle toplum tarafından benimseniyorsa kabul görmelidir. Olumsuz etkileri görülüyorsa ya da işlevsel değilse reddedilmelidir.⁹ Gelenek, yeni ile uzlaştığında, geleneksel öğeler de toplum tarafından eskime veya hor görülme tutumuyla karşılaşmayacak ve yeni olanla beraber yepyeni kalıplara dökülerek varlığını korumaya devam edecektir. Statik bir şekilde varolmaya devam eden geleneksel kalıplar zaman içerisinde bir sona varıp dayanmaya mahkumdur. Zira zaman ve şartlar sürekli olarak değişme eğilimindedir. Bu değişimden gelenek ve unsurları da kendine düşen payını dolaylı olarak alacaktır.

Farklı bilim alanlarında kullanılan bazı kelimeler halk dilinde farklı bir tabirle ve anlamla karşılık bulur. Gelenek dediğimizde halkımızın bazısına göre ilk akla gelen ‘modern’ kelimesi olmaktadır. Modern kelimesi, batılılaşma, çağdaşlaşma gayretlerinin toplumda

⁷ “Dediler ki: “Ey Şu‘ayb! Babalarımızın tapıtığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.” Hûd 11/87.

⁸ İbrahim Yıldız, “Kur’an-ı Kerim’de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2015). 198-199.

⁹ Güler, “Tarih ve ‘Tarih-Dışı’ Arasında Gelenek”, 46.

artmasıyla beraber; aşağılanan veya geri kalmışlık sebebi olarak algılanan gelenek tabirine göre daha entelektüel ve gelişmeye ilerlemeye açık olarak görülmektedir. Fakat toplumsal anlamda bu tutum gelenek kelimesinin bilimsel anlamıyla farklılık arz etmektedir. Gelenek ve modernlik tabirlerinin algılanma biçimlerini birbirine karşı olarak görmek kırılması gereken bir ön yargıdır. Çünkü geleneği değişmez kalıplara sokmak değişen zamanın ve şartların önünde bir engeldir.¹⁰ Her nesil geleneği devraldığı bir önceki nesilden, üzerine yeni argümanlar ekleyerek ilerlemektedir. Gelenekte varolan kalıpları iyileştirerek kendinden önceki döneme göre araç vazifesi görürken, geleneğe yenilik eklemek suretiyle amaç işlevi görmektedir. Toplumun bünyesindeki; sanat, kültür ve din gibi yapılarını da iyileştirmesi onun yaşayan gerçeklik yönüne işaret etmektedir. Çünkü yaşayan bir gelenek tarihsel süreçte toplumsal alanda organik yapıdaki toplumu motive edecek ve böylelikle gelenek halk tarafından benimsenerek varlığını devam ettirecektir.¹¹ Geçmiş ve gelecek arasındaki iletişimin verimli bir iklimde gerçekleşmesi geleneğin köprü olma vazifesinin bir sonucudur.¹² Geleneğin yeni durumlarla karşılaşması onu özünden uzaklaştırmayacağı gibi geleneğin dinamik yönünün de yenilik üretebilen bir mekanizma olduğunu söylenebilir.

2.1.1. Gelenek ve Din

Din, Latince’de “regilio” kavramıyla ifade edilmekte; “religare” veya “religere” kökünden türemektedir. Religare kelimesi, kişilerin din vasıtasıyla birbirlerine bağlı olmalarını ifade etmektedir. Religere ise, bireyin kendisini ibadete vermesi, bir şeyi tekrar tekrar yapması anlamına gelmektedir. Arapça’da ise din âdet, usul ve gidilen yol demektir. Din, inananları grup içerisinde bir arada tutan inançlar, değerler ve pratik uygulamalar topluluğudur.¹³

Din her ne kadar Tanrı tarafından gönderilen kutsallar için kullanılan bir kavram olsa da indirildiği dönemdeki sosyal şartlarda belirli gruplar tarafından benimsenmiş ve yaşantı haline getirilmiş olması, onun zamanla beşerî faktörlerin etkisiyle toplumdan bir parça haline gelir. Bu bağlamda dine ait olan unsurları sadece ilahi kaynaklı olarak görmemek gerekir. İnsanların yaşayış tarzı ve dini algılayış şekli de dine etki etmektedir. Din, zaman içerisinde toplumda meydana gelen her türlü olaydan etkilenir.

¹⁰ Selçuk Coşgun, *Kavramsal ve Olgusal Açından Sünnet Gelenek İlişkisi*, 2.Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021), 85-86.

¹¹ Aliye Çınar, “Din, Ahlak ve Gelenek”, *Muhafazakâr Düşünce* 1/3 (Ocak 2005) . 87-88.

¹² Armağan Mustafa, *Gelenek ve Modernlik Arasında*, 2.Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2023), 64.

¹³ Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, 1.Baskı (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1961), 36-37.

Her toplumun benimsediği kutsalında bazı geleneksel ritüelleri, tabuları ve efsaneleri yer almaktadır. Bu geleneksel olgular dünden bugüne devam ettirilen anlamlı bir dünya görüşü kurma, geçmişi bu anlamda kutsallaştırma kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla gelenek bazı insanlara, tanımadıkları fakat uygulamalarının doğru olduğuna inandıran, niçin ve neden olduğunu sorgulatmayan etkiye sahiptir. *Gelenek yaşayanları ölümlerin ruhunda, ölümleri de yaşayanların ruhunda yeniden vareder.*¹⁴

Genel anlamda din, bir grubun genel geçer doğru olarak gördüğü, kendi hayatını ve davranışlarını onun kurallarına göre düzenlediği insan zihninin ortaya koyduğu bir olgudur. Bu yönüyle de Tanrı ile insan arasındaki iletişimi içeren kutsal bağı oluşturur.¹⁵

Kur'an'ın bütününe bakıldığından ilk insan Hz.Adem'den son peygamber Hz.Muhammed'e kadar peygamberler geleneğinin varolduğu görülür. Allah katında bir tek doğru din vardır, bu din ise bütün insanlığı içine alan kapsamlı bir dindir. Allah'ın insan ve insanın Allah ile olan ilişkisi bağlamında (ahlaki değerleri ve sorumlulukları kapsayan) bu ilişkinin hangi düzlemde olması gerektiğini savunan *ed-din* Kur'an'da farklı anlamlarda ifade edilmektedir. Örneğin; Allah'ın dini (*dînu'llâh*, 3/83; 24/2), hak din (*ed-dînu'l-hak*, 2/193; 61/199), dosdoğru din (*dînu'l-kayyime*, 9/36; 6/61), düz yol (*seva'u's-sebil*, 28/22; 60/1; 5/12), dosdoğru yol (*es-sıratu'l-mustakîm*, 1/6; 2/142; 3/51; 6/879, Allah'ın insanları yarattığı tabiat (*fitratullâh*, 30/30), rehberlik (*el-hûdâ*, 6/36; 7/193), ışık (*en-nûr*, 2/257; 9/32; 14/1). Zira Allah vahiy tarihi boyunca peygamberlere bütün bu evrensel dini emretmiştir.¹⁶ İslam geleneğinin merkezinde her zaman din/islam yer almaktadır. Bu bağlamda gelenek, din ve yenilenme konusu önemli bir yere sahiptir. Monoteist bir din olarak vahiy geleneğinin son kitabı Kur'an-ı Kerim'e başvurulup gelenek ve yenilenme konusunda farklı fikirler ileri sürülebilmektedir. Hz.Nuh'tan (yaklaşık M.Ö. 1500'ler) bugüne kadar vahiylerde yer alan bütün konular 'ed-din'dir. Dinin temel konuları Tevhid, Mead ve Adalet (ahlak, salih amel) olarak üç grupta toplanabilir. Özünde Allah'ın bir olduğu; tevhid düşüncesi, ahiretin gerçekleşecek olacağına olan inanç ve insan tabiatının aynı olması sebebiyle temel ahlaki prensiplerin değişmezliği fikri yatmaktadır. Kur'an-ı Kerim şöyle der; “*Sen yönünü yalan, yanlış, temelsiz, saçma olan (batıl) her türlü kanaati, inancı reddederek kararlı bir biçimde dine: Allah'ın insanları kendisine göre*

¹⁴ Halis Çetin, “Ezelden Ebade; Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu: Gelenek”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1/3 (Ocak 2005). 156.

¹⁵ Lord Northbourne, *Modern Dünyada Din*, trc. Şahabeddin Yalçın (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998). 11.

¹⁶ İlhami Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, 6. Baskı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 11-12.

yarattığı fitrata, tabiata (vicdana) dön. Çünkü Allah'ın yarattığı fitratta hiçbir değişiklik yoktur. İşte gerçek din budur, fakat insanların çoğu bunu bilmiyorlar.”¹⁷ Bütün peygamberlere Allah tarafından gönderilen evrensel ve değişmez öz aynıdır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de “O, Nuh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir.”¹⁸ “Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbata (torunlarına), İsa'ya, Eyyub'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zubur'u verdik.”¹⁹ ayetiyle belirtilmiştir.²⁰

Akıl ve irade sahibi olan insan Tanrıdan gelen ilahi mesajları kendi yaşamına entegre etmektedir. Vahyolunan din bu yöntemle insanların hayatında bir yer edinir. Zaman içerisinde uygulamalar devam ettirilerek toplumun örfünden bir parça olabilmektedir. Bu bağlamda geleneğin, geçmişle yaşanan zaman arasında bağ olduğu kabulüne göre düşünülecek olursa, dine ait olan unsurların toplumda süreklilik kazandırma görevini yerine getirdiği görülür. Dinin ana kuralları, iman esasları değişmezken, geleneğe ait öğeler zaman içerisinde değişebileceğinden bu durum geleneğin bünyesindeki bazı dini değerlerin kısmen de olsa değişebileceğini gösterir. Fakat bu değişim ve etki dinin bünyesini oluşturan rükünlerinde değil, uygulamalarında gerçekleşmektedir. Örneğin, İslam dini için düşünülecek olursa; namaz, oruç, hac gibi temel şartlarda hiçbir zaman ve mekânda değişiklik düşünülemezken, toplumda din adına varolan bazı değerlerin değiştiği görülmektedir.

Gelenek kaynağını vahiyden alıyorsa İslam açısından herhangi bir sorun görülmemektedir. Bu durumda gelenek kaynağını Kur'an ve sünnete uygun olarak dizayn edilmiş değerler bütününden oluşmuştur. Temelinde geçmişteki uygulamalar ve pratikler yer alarak atalar tarafından uygulanmış olması da onu kutsallaştırmaktadır.²¹

Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'in örf'e yaklaşımı önemlidir. Örf olgusuna kabul ve ret ölçütünün hangi kriterleri kapsadığı ele alınmalıdır. Kur'an ile şekillenmiş olan toplumsal

¹⁷ er-Rûm 30/30.

¹⁸ eş-Şûra 42/13.

¹⁹ en-Nisa 4/163

²⁰ Güler, “Tarih ve ‘Tarih-Dışı’ Arasında Gelenek”, 47-48.

²¹ İbrahim Yıldız, “Kur'an-ı Kerim'de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi”, 183-184.

yapıda, örfün bazı ayetlerde tenkid bazılarında ise tasdik edilmesi durumunun açığa kavuşturulması gerekmektedir. Kur'an'ın şekillendirdiği toplumsal yapıların, kültürü oluşturan örf ve adetlere karşı tutumu ve nasıllığı önem arz etmektedir.²² Kur'an-ı Kerim muhataplarından hiçbir dönem için kendi gelenek ve örfünü tamamen reddetmelerini tavsiye etmez. Kur'an'ın oluşturmaya çalıştığı değerler sistemi Kur'an ile başlamadığı gibi varolan kötülükler Kur'an'ın indiği dönemde birden ortaya çıkmamıştır.²³ Zira din, indirildiği her dönemde insanlığı Allah'a bağlayan bir köprü vazifesi görür. Peygamberler ise tebliğ görevini yerine getirerek kendi geleneksel ortamlarına evrensel anlamda örnek teşkil etmişlerdir.²⁴

Dini alanda devam ettirilen bu davranış ve yaşayış kalıpları süreklilik kazanarak gelenekselleştirilmiştir. Bazı vahiy ürünü olan uygulamaların tekrarı gelenek olarak kabul edilmiş, toplum bünyesinde devamlılığının sağlanmasına özen gösterilmiştir. Geleneksel olarak yerleşmiş kalıplara aykırı olan görüşler benimsenmemektedir.

Din ve gelenek arasındaki bağ konusunda farklı yorumlar mevcuttur. Gelenekçi bir bakışa sahip Guenon'a göre din, gücünü gelenekten alması ve temelinde ona uzanması sebebiyle kişinin Allah ile arasındaki gerçekçi bağı oluşturur. Gelenekçi görüşe sahip Frithjof Schuon'a göre gelenek, dinden ortaya çıkan bir olgudur. Yani din direkt olarak ilk indiği zamandaki topluluğun geleneğinin bir parçası değildir. Aradan birkaç nesil geçtikten sonra toplumda geleneğe etkisi olmuştur. Ancak tam anlamıyla din gelenekle özdeş tutulamaz. Zira dinin değişmez sabiteleri vardır; Allah'ın varlığı birliği, iman esasları gibi. Gelenek, dinde yer alan vahiy, peygamber ve kutsallık konularıyla sınırlandırılmayacak kadar geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu anlamda gelenek dini ve toplumdaki diğer kültürel unsurları da kapsayıcı haldedir. Ancak geleneğin dini kapsadığı düşünülürse, geleneğin dine ihtiyacı bulunmaktadır. Fakat geleneğin kapsamına dinin giriyor olması onun yerine geçebileceği anlamına gelmez. Eğer din, geleneğe özdeşleştirilirse bunun adı gelenekçilik olur. Fakat

²² Abdülkerim Bingöl, "Kur'an'ın Örf ve Geleneğe Yaklaşımı", *Hakkari İlahiyat Dergisi* 1 (Aralık 2022). 78.

²³ "Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiğinde, "Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız" dediler. Ya atalarının aklı bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!" el-Bakara 2/170.

²⁴ "O, din konusunda Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya emrettiğini size de din olarak emretmiştir. Hepsine şöyle demiştir: Dini dosdoğru uygulayın ve ayrılığa düşmeyin." Eş-Şura 42/13.

yapısı itibariyle din ile gelenek birbiriyle uyum halinde olsalar da tabiatları itibariyle birbirinden farklıdır.²⁵

İslam dünyasında gelenekle ilgili modernist ve gelenekçiler arasında tartışma konusu olarak öne çıkaran bazı görüşler vardır. Örneğin; Ali Şeriatî'ye göre gelenek, modernizm'in getirdiği olgularla ve ideolojilerle değiştirilerek yenilenmelidir. Bu düşünceye karşı İranlı düşünür Seyyid Hüseyin Nasr geleneği olduğu şekliyle kabul ederek herhangi bir yeniliğe gerek olmadığını savunmaktadır. Ona göre geleneğe ait mevcut değerler korunmalı günümüzde yaşatılmaya devam ettirilmelidir. Bu bağlamda sabit kalma ile değişim arasında bir yol çizmeye çalışılan gelenek her dönemde tartışma konusu olmaktadır. Bu süreçten geleneği ayıklayarak modern dönemin şartlarını da özümseyen daha küresel bir boyuta taşınması gerekmektedir.²⁶

Geleneksel toplumlarda, insanlar kendi varoluşlarının temelini bir kutsala atfetmektedirler. Her toplumun geleneğinde kendisinin aşkın olana yaklaşımı hakimdir. Zira bu sayede vahiy ürünü olarak gelen mesajlar da korunarak sonraki zamanlara aktarılacak istenmiştir. Böylelikle hem vahiy varlığını korumuş hem de gelenek, toplumun değişmeyen bir değer olarak vahiyle bütün bir şekilde devam ettirilmiştir.²⁷ Varlık sebebini dine ve kutsala dayandıran kişi, gelenekle yaşamını sürdürdüğü ve geleneğe ait olan kalıpları hayatında yaşattığı sürece varoluşunu daha iyi anlamaktadır. Gelenekten uzaklaştığında ise buğulu bir fotoğraf karesinde yaşıyormuş hissine kapılarak yaratılış sebebini oluşturan dini değerlerden uzak kaldığını düşünür.²⁸

Geleneğin, geçmişten günümüze aktararak geliyor olması, içinde bulunduğu zaman ve şartlardan bağımsız olduğu anlamına gelmez. Gelenek olarak ifade edilen değerler bünyesinde yaşatıldığı toplumun değişiminden, kültürel, ekonomik, sosyal ve fiziksel şartlarında meydana gelen gelişmelerden etkilenir. Geleneğin bu şekilde değişim ve dönüşümden etkilenen bir yapısının olması onun yeniden üretilebilir, yenilenebilir olduğunu göstermektedir.²⁹

²⁵ Mustafa Aydın, "Modern Dönemlerde Gelenek, Din ve İslam", *Tezkire, Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi* 40 (Eylül/Ekim 2004). 60-61.

²⁶ Armağan, *Gelenek ve Modernlik Arasında*, 69.

²⁷ Yılmaz, "Gelenek, Gelenekçilik ve Gelenekselcilik", 42-43.

²⁸ Çınar, "Din, Ahlak ve Gelenek", 78.

²⁹ Ayşe Şallı, "Modernlik, Gelenek ve Din İlişkisi: Bir Modernleşme Kuramı Eleştirisi", *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (Aralık 2017). 68.

Hiçbir gelenek peyderpey doğup büyümeyip, kendisinden önceki geleneğin devamı niteliğinde ortaya çıkar. Daha önce varolan örf ve âdet olarak benimsenen öğeleri de yineleyerek, üzerine bir şeyler ekleyerek varlığını sürdürmektedir. Bu döngünün devamında bir anlamda, gelenek de gelenekselleşerek devam eder. Yaşayan bir gelenek zaman içerisinde genişleyecektir. İnşa edilen gelenek yeni karşılaştığı durumları özümseyip kendi bünyesinde yorumlama sürecine girer. Buradan yola çıkarak İslam geleneğine bakılacak olursa, vahyin inmesiyle birlikte ona muhatap olan ilk nesil vahiy doğrultusunda hayatını devam ettirmiştir. Sonraki süreçte fetihlerin artmasıyla Müslümanlar farklı geleneklerle karşılaşmışlar ve bu karşılaştıkları unsurları İslami bakış açısıyla yeniden yorumlamışlardır. Böylelikle dini hükümler ve uygulamalar sonraki aşamada yeniden yorumlanabilirliğe kapı aralamıştır. Fakat özünü ilk dönem itibarıyla kaybetmemiştir. İslam'daki tevhid ilkesinin sanattan mimariye, edebiyattan bilime bütün alanlarda varlığını koruyor olması bunun en bariz örneğidir.³⁰ Din ve gelenek birbirinden tamamen ayrı olmadığı gibi birbirini bütünüyle kapsayıcı da değildir. Toplumsal yapının dini algılayış tarzına göre din ve gelenek toplumda varlığını geleneksel öğelerle beraber sürdürür.

Bazı sosyolojik düşünce yaklaşımlarına göre din, geleneğin parçası olarak görülse de dinler ilk ortaya çıktığı zamanlarda geleneksel yapıya karşı durmuşlardır. Bu durum dinlerin ihtilalci özelliğinden kaynaklanmaktadır. Dinin temsilcileri olan peygamberler ise mevcut düzeni tamamıyla değiştirme veya bu düzene karşı değildir. Onlar içinde yaşadıkları toplumda varolan batıl ve hurafeleri düzeltme çabasındadırlar. Bu anlamda din geleneğe tamamen hâkim olan veya onu kuşatan bir olgu olmamasına rağmen kendi prensibiyle toplumun yanlışını düzeltme rolü de bulunur. Dinin farz, sünnet, helal, haram gibi kurallarına karşı gösterilen hassasiyet kişilerin 'dindarlık' profilinde belirleyicidir. Geleneğe sıkı sıkıya bağlı olan kişilerin dindar olduğunu söyleyemeyiz. Bazılarına göre geleneklerine bağlı olan kişilerin dini hassasiyetleri de yüksek olarak algılansa dahi bunun tersi de mümkündür. Geleneksel ve modern toplum yapısındaki dini hayatının her alanında belirleyici gören dindarlar ile dini çok umursamayan veya inkâr yoluna giden farklı anlayışlardaki kişilerin varolduğunu görürüz.³¹

³⁰ Yılmaz, "Gelenek, Gelenekçilik ve Gelenekselcilik", 43-44.

³¹ Vejdî Bilgin, "Gelenek, Modernlik ve Din: Üç Rekabet Alanı", *Eskiye* 17 (İlkbahar 2010). 23-24.

2.2. Modernite Kavramı

Modernizm; kelime anlamı olarak Latince’de “modo” kökünden türetilerek “modernus” kelimesinden alınmaktadır. Modo kelimesi, içinde yaşanılan şimdiki zamanı ifade eder. Modernleşme, toplumsal olarak eski zaman diliminden yeniye doğru bir yönelmedir.³² Modernizm aynı zamanda geçmişte kalmış unutulmaya yüz tutmuş değerlere dönerek onları yeniden canlandırmaktır. Başka bir bakış açısına göre ise modern ve yeni, yeniden doğuşu değil; doğuşu ifade eder. Zira bu doğuş, yaşanan zaman diliminin ve geleceğin, geçmiş ile bağdaştırılmadan yeniden oluşturulması demektir.³³ Yani yeni olan ne varsa eskiden bağımsız olarak kendi başına varolacaktır.

Modern dünyaya karşı kişinin tutumu; varolan değerleri yıkıp yok etmek gibi değil, asıl alana, özüne dönmek olmalıdır. Modern dünyanın asla yönelik olarak ortaya koyduğu dönüşüm ve yenilenme, endüstriyel toplumun vadettiği doyum, marjinal faydayı doğuracaktır. Tüketim toplumunda bu durum mutluluktan ziyade tüketmeye şartlanmış bireyler olmamıza sebebiyet vererek ve bizi mutsuz eder. Modernist düşünürlere göre hayatın hemen her alanına yenilik getirdiği düşünülen modernizm, geleneksel olan her şeye karşı savaş açarak insanı değerlerinden uzaklaştırarak kimliksiz bırakmıştır. Bu belirsizlikle başbaşa kalan insan ‘birey’ konumunda yalnızlaşmıştır. Dolayısıyla modern insan geleneğe tamamıyla kapılarını kapattığından şimdiki zamanı kaçırmakta, geleceğe ve geleneğe dair söyleyecek sözü de kalmamaktadır. Bu durumda içinde bulunduğu zamana anlam veremeyen insan mutluluktan uzak, beyhude, boş ve zamane olmaktan kendini alıkoyamaz hale gelir. Modern insan aynı zamanda geçmişine özlem duygusu beslemekte, yeni olanla karşılaştığı durumlarda ise aklına nostalji gelmektedir. Şimdi ile nostalji arasında sıkışıp kalan modern insan ya kendisini veya değerlerini inkâr edecek ya da geçmişine karşı özlem duygusu yaşayarak iki durum arasında kalacaktır.³⁴ Modern dünyanın kişilere vadettiği marjinal yarar ilk başta cazip gelse de zamanla sıradanlaşır. Sonraki süreçte modernitenin etkisinin arttığı ortamda, insanlar zamanla kendi değerlerine yabancılaşır. Modernleşmenin düşünsel alanda sunduğu özgürlükle, fikirlerin ve değerlerin yeniden inşa edilmesi gerekir.

³² Emre Kongar, *Toplumsal Değişme ve Türkiye Gerçeği*, 19.Baskı (İstanbul: Bilgi Yayınları, 1972). 194.

³³ İnci Aslanoğlu, “Modernizmin Tanımı, Sınırları, Erken Yirminci Yüzyıl Mimarlığında Farklı Tavrılar”, *ODTÜ MFD* 8/1 (1988). 59.

³⁴ Ali Bulaç, *Din ve Modernizm*, 7.Baskı (İstanbul: Çıra Yayınları, 2015). 55-56.

Baudelaire'e göre modernite; sosyal hayata hükmeden ve maddi çevreyle bütünleştiği modern kültürdür. Toplumda kültürel alanın değişken ve dinamik süreçleri olan bir yönü vardır. Maddi şartlara bağlı olan bu değişim değerden yoksundur. Değerlerden uzaklaşmış bir kültür ise boş bir depodan farksızdır.³⁵

Modernizm bir değişim ve dönüşümü yansıtmakla birlikte aydınlanmış kişilerin bir araya gelerek oluşturduğu akılsal bir yaşam felsefesini temel alır. Batı dünyasında Orta çağın statik kalıplarına tepki olarak dünyanın yeniden yapılandırılmasına yönelik bir çabadır. Geçmişten bağımsız toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda yeni bir süreç başlatma düşüncesidir.³⁶ Genel olarak son dört yüzyılda içinde yaşadığımız evren oldukça değişikliğe sahne olmuştur. Bu yaşam alanımızda hiçbir şey eskiye benzemeyecektir. Habernas'ın da yorumuyla modernite kavramı; sırtımızdaki deriye benzer. Modernite kendi kabuğunu kendisi yenileyerek ve geleneğe dönüşerek neredeyse her alanda varlığını sürdürmektedir.³⁷

Modernizmin başlangıç zamanı olarak 19.yy'ın sonu ile II.Dünya savaşının başladığı döneme kadar olan süreci ifade ederken, tarihsel olarak bitişi bulunmamaktadır.³⁸ Modernizm aklın her şeye hâkim olabileceğini esas alarak, aydınlanma, Rönesans ve hümanizm bağlamında yepyeni bir dünya düzenini temele almıştır. Beraberinde toplumsal ilişkilerde evrensellik ve rasyonelliğin hâkim olduğu akılcı bir düzen ortaya çıkarmıştır.³⁹

Modernizm toplumun her alanına eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmasıyla kültürel anlamda bir dönüşüm projesi olarak görülmektedir. Modernizm bu dinamik yapısı ve dönüşüm tarzı sayesinde Aydınlanma Felsefesiyle devam etmektedir.⁴⁰

2.2.1. Modernizm ve Gelenek

Gelenek, bir olgu olarak kabul edildiğinde aslında modernite tarafından üretilmiş ötekini ifade eder. Bu açıdan düşündüğümüzde gelenek, modern olmayan, modern ise geleneksel

³⁵ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, trc. Ümit Altuğ – Bülent Peker (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994). 205.

³⁶ Baran Akkuş, "Modernizm, Postmodernizm ve Türkiye'de Kamu Yönetiminde Uygulamaları", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/6 (Aralık 2017). 311.

³⁷ Güler, "Tarih ve 'Tarih-Dışı' Arasında Gelenek", 45.

³⁸ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, ed. Osman Akmhay - Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), "modernizm", 508.

³⁹ Demokaan Demirel, "Modernizmden Postmodernizme Kamu Yönetimi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/2 (Şubat 2016). 175.

⁴⁰ Murat Yıldırım, "Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7/1 (2010). 705.

olmayan şeylerdir diyebiliriz. Modern dışında kalan bütün olgular geleneği oluşturur. Geleneği savunan ve benimseyen kişiler ise kendini yalnızca gelenekçi olarak görmeyip, modern karşıtı olarak da konumlandırırlar. Bu tutum modernlik karşısında yanlı bir tavır olarak karşımıza çıkar. Geleneğin özü değişmeyen değerlerden oluşur. Buna karşılık modernite ise ortaya yeni konulan olgulardır. Gelenek, eskiden gelen birikim, modernite son birkaç yüzyılın birikimidir. Gelenek ve modernite birer değer olmanın ötesinde bilinç ve zihniyet yapısını ifade eder.⁴¹

Gelenek, katı ve tutucu olduğunda modern olana, yeniye karşı engelleyici bir etki gösterirken; rahat bir yapıya büründüğünde ise değişime takviye olma özelliği gösterir. Bu bağlamda modernite Batı dışındaki toplumlar haricinde özellikle Müslümanlar açısından düşünülecek olursa yaşayış tarzlarında sorunlara yol açmıştır. Bu sorunlara çözüm üretebilmek için toplumlar kendilerini değişim ve yeniliğin öznesi konumuna yükselterek olumlu sonuçlar oluşması için çaba harcamışlardır. Modernitenin getirdiği yeni olgular, ekonomik, endüstriyel, dini, siyasi, hukuki ve ahlaki alanlarda kendi yenilik stratejilerini oluşturmalarını zorunlu kılmıştır. Gelişen ve devamlı ilerleyen teknolojinin hayatın neredeyse tüm alanlarını kuşatmasıyla birlikte modernizme karşı Müslümanlar da kendi projelerinin geliştirme girişiminde bulunmuşlardır.⁴² Bu amaçla bazı gruplar, Müslümanların geleneksel mirasına sarılıp yenilenmeye karşı mesafeli yaklaşımda bulunmuş, bir kısmı ise geleneksel unsurları sorgulayarak modern reformculuğa yönelmiştir. Bazı gruplar ise ne geleneğe takılıp kalarak bu durumun olumsuz sonuçlarıyla karşılaşmak istemiş ne de reformculuğun doğuracağı sonuçları risk olarak görüp katılmak istemiştir. Bunların yerine kısa vadeli ıslahat çalışmalarıyla topluma faydalı bir orta yol bulmaya çalışmıştır.⁴³

Modernizm karşıtı çağdaş bir akım olarak gelenekselcilik, gelenekten farklıdır. Gelenekçi akımlarda bahsedilen gelenek kavramı, örf ve adetleri içine alan, tarihinin taklidini ve zaman zaman da olsa tekrarını kapsayan içeriğe sahiptir. Gelenekselcilikteki gelenek, Batı’da ortaya çıkan felsefi akımların bazı Müslüman düşünürlerce İslam’ın bazı kavramları çevresinde yeniden yorumlanıp anlamlandırılmasıyla meydana gelmiştir.

⁴¹ Mustafa Aydın, “Modern Dönemlerde Gelenek, Din ve İslam”, *Tezkire, Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi* 40 (Eylül/Ekim 2004). 54-55.

⁴² Ejder Okumuş, “İslam, Müslümanlar ve Toplumsal Değişim” *Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* Tevilat 1/1 (Haziran 2020). 88-89.

⁴³ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 13.Baskı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2022). 22.

Burada ifade edilen gelenek, örf adetten ayrı olarak ilahi boyutundan dolayı kutsal ve önceden beri varolan, Doğu'dan gelendir. (Çin, Hint ve İslam toplumları gibi) Modernizm'in Batı'da ortaya çıkmasıyla birlikte Batı kendi geleneğinden geçmişinden uzaklaşmıştır. Modernizm'in Batı kadar etkisi altında kalmadığı Doğu toplumları ise geleneksel bağlarını korumuştur. Bütün toplumlarda gelenek başlangıcını vahiy olarak kabul etmiş peygamberler vasıtasıyla zaman içerisinde sürekli olarak yenilenme, değişim ve dönüşüme uğramıştır. Schuon'un "dinlerin aşkın birlikteliği" tezinde olduğu gibi, aslında bütün dinler aynı gerçeğin farklı dillerde, kültürlerde ve toplumlarda ifade edilmiş şeklidir. Zira bütün semavi dinler temelde ed-din'dir. Dinlerden bir tanesini inanarak yaşayan kimse bütün dinleri yaşamış gibi görülmektedir. Zira peygamberler tarihine bakıldığında her din için bir peygamber, bir yol gösterici gönderilmiştir.⁴⁴ Dolayısıyla özünde bir dine veya mezhebe bağlı kalmak yerine daha üst bir kimlik olarak ortak Allah inancına sahip olmak geleneksel değerleri de korumak adına daha ılımlı bir yaklaşımdır. Gelenekselcilik tarihi seyirde bir takım çağdaş unsurları da içine alacağından modernizle aynı zeminde duracaktır.

Yeryüzünde bulunan her gelenek kendine özgü bir inanç alanında doğmuştur. İbadet ve ahlak konuları ise geleneğin pratiğe dönük yönünü oluşturmaktadır. Gelenek kendi müntesiplerinin inançları ve yaşayışı doğrultusunda varlığını devam ettirmiştir. Geleneklerin kendi bütünlüğü içerisinde kendine has akıl yürütme tarzı vardır.⁴⁵

Geleneğe olan bağlılık kültürel anlamda dışarıya kapıları kapatıp kabuğuna çekilmek anlamına gelmez. Modern dönemde böyle bir tutum geri kalmışlığa sebep olacaktır. Kültürel olarak yeniliğe ve değişime açıklık, geleneğe karşı olunduğu anlamı da taşımaz. Bugünün modern olanı gelecekte gelenekten bir parça olarak hatırlanacaktır.⁴⁶

Modernite ortaya çıktığı yerlerde dahi geleneğini yok edecek bir etkiye sahip değildir. Her toplumun gelenek haline getirdiği kültürel değerleri vardır. Kısa vadeli değerler icat ederek bir toplum varlığını devam ettirmesi düşünülemez. Dolayısıyla gelenekten bilinçli veya bilinçsiz olarak kurtulmak ya da onu reddetmek, modern unsurların yerini alamayacağı

⁴⁴ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 247-248.

⁴⁵ Yılmaz, "Gelenek, Gelenekçilik ve Gelenekselcilik", 48.

⁴⁶ Taner Tatar, "Gelenek ve Gelecek", *İstanbul Journal of Sociological Studies* 26 (September 2011). 207-208.

boşluklar yaratacaktır. Bu boşlukta değersiz kalan huzurlu olamayan her insan kendi geleneğine yönelecektir.⁴⁷

2.2.2. Modernizm ve Din

Din, inanç anlamında genellikle doğaüstü birtakım unsurlarla ilişkilendirilen, kutsal metinleri olan, ahlak ve dünya görüşlerini barındıran sosyo-kültürel bir sistem olarak karşımıza çıkar. Tarih boyunca din, toplumun her alanında varolagelmıştır. Dinler tarihine bakıldığında, her zaman diliminde farklı inançlara sahip toplumlarda ve coğrafyalarda kültürel değerlere göre yeniden şekillendirilmiştir. Dinsiz bir topluma rastlamak neredeyse mümkün değildir. Din, her çağda inanmayanlar tarafından sorgulanan ve yorumlanan, unsurları araştırılan bir olgudur.

Aydınlanmayla birlikte modernleşmenin getirilerinden sekülerleşme ve bireyselleşme, geleneksel olguların dine karıştırılmasıyla din anlayışına karşı yeni yönelimler ortaya çıkmıştır. Bu süreçte din önemli tartışma alanlarından biri haline gelmiştir.⁴⁸

Modernite'nin getirdiği toplum üzerindeki değişim, Yunan filozof Herakleitos'un bir insanın aynı nehre iki kez giremeyeceğini söylemesi, değişim olgusunun sürekli devam ettiğini anlamamız açısından önem arz etmektedir. Toplumsal yapıda bulunan kurum ve kalıp değerler sabitlik teşkil ederken, toplumsal değişim ise toplumun kültürel değerlerini de kapsayan geleneğin unsurlarının sabit kalarak gerçekleşmesini ifade eder.⁴⁹ Din ve toplumsal değişim arasında karşılıklı ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkilerden ilki; dinin toplumdaki değişim üzerinde en temel etken olduğu yaklaşım, ikincisi; dinin toplumsal değişimden etkilendiğini temel alınan yaklaşımdır. Dinin etken bir biçimde görüldüğü durumda; din, zaman içerisinde toplumsal değişimi engelleyici ya da yavaşlatıcı, toplumsal değişimi destekleyici ve takviye edici özelliktedir.⁵⁰ Bu çerçevede din, topluma ve toplumda gelenekselleşerek eskiden beri devam eden bütün uygulamalara etki etmekte onlardan da etkilenmektedir.

İslam'ın modernizmle karşılaşması 19.yy'da gerçekleşmiştir. Modernizmin temel prensibi, geleneksel kurumların, değerlerin vs. artık süresini doldurduğu bu sebepten dolayı çağdaş değerlere uygun akıl ve bilim ekseninde yeni bir evrensel kültür oluşturulması gerektiğidir.

⁴⁷ Yılmaz, "Gelenek, Gelenekçilik ve Gelenekselcilik", 51.

⁴⁸ İbrahim Kaygusuz, "Modernleşme Sürecinde Din ve Dinden Yeni Eğilimler", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*49 (Aralık 2020). 4469.

⁴⁹ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, 7.Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020). 21-22.

⁵⁰ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 102-176.

Geleneğin kanatları altından çıkıldığı takdirde her alanda özgürlük ve mutluluk elde edileceğine dair bir düşünce hâkim olmuştur. Modernizm felsefeden sanata, edebiyata hatta ekonomiye kadar modern olmayan her şeyin sorgulanması gerektiğini savunmaktadır.⁵¹

Modernizm, geçmişte de olduğu gibi son dönem İslam aleminde farklı bakış açılarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. İlkinde; zira modernlik bir kriz olarak algılanmış, bununla yüzleşmek yerine korumacı bakış açısıyla selefi bir tavır ortaya atılmıştır. Diğer tavırda ise, İslam'ın gelişmeye açık bir din olduğu fikriyle, tevil ve yorumu da içeren hatta Batılıların düşündüğü gibi geri kalmışlığın nedeninin İslam dini olmadığı, modernist düşünceyle de herhangi bir çelişkinin veya tutarsızlığının bulunmadığı anlayışı savunulmuştur. Üçüncü yaklaşım, modernliğe karşı teslimiyetçi yaklaşımla, modernist olarak isimlendirilmekten haz duyan, yani modern görüş ile din arasında herhangi bir uyumsuzluk olduğu takdirde İslam'ın bazı değerlerinde değişikliğe gidilebileceği yaklaşımdır.⁵² Buna göre İslam'ın öteden beri süregelen bazı değerleri değiştirilebilir, modern düşünceyle İslami değerler arasında bir zıtlık ve çelişki bulunmamaktadır. Tarihsel bağlamda zamanın ve şartların değişmesiyle birlikte İslami değerler de değişikliğe uğrayabilecektir. Modern dönemde değişimin uygulanması ancak bu şartların gerçekleşmesiyle mümkün olacaktır.⁵³

Asıl amaç İslam'ı yeniden ilk zamanlardaki haliyle topluma hâkim kılmak, Müslümanları Batı sömürsünden kurtararak kalkındırıp modernist yönlerini öne çıkarmaktır. Bu yönlerin öne çıkmasıyla beraber yenilenme gerçekleşerek hurafelerden temizlenmiş, batıl düşüncelerden arındırılmış, Kur'an ve sünnet çizgisinde bir din anlayışı oluşması hedeflenmektedir.⁵⁴

Farklı bakış açılarının ortaya çıkması sosyolojik konulardaki dini bilgiyi sorgulama ve yenilik getirme yolunu açmıştır. Böylece İslam için yaşanan çağın şartlarına adapte olması ve aynı zamanda özüne dönmeyi hedefleyen ihyacı süreç başlamıştır. İslamcılık olarak ifade edilen bu tutum, İslam'ın zamanın şartlarına göre tekrar yorumlanmasını zorunlu kılmaktadır.⁵⁵ Bu ihyacı tutumun talepleri ise İslam dininin ilk kaynaklarına yani

⁵¹ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 211.

⁵² Örneğin, ahkam ayetlerinin tarihsel olarak görülmesi. Bu sebepten dolayı da modern dönemde uygulanamayacağı fikri.

⁵³ Ahmet Ayhan Koyuncu. "İslam ve Modernizm Karşılaşması: Geleneksel ve Modernist Söylemin Sorunları ve Bir Arayol Önerisi", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (Haziran 2019). 379.

⁵⁴ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 23.

⁵⁵ Yalçın Akdoğan, *Siyasal İslam*, 1.Baskı (İstanbul: İşaret Yayınları, 2000). 311

Kur'an ve sünnete dönüş, terakki için içtihat, Batı'dan faydalanma, tasavvufta çift taraflı bakış, eğitimde reform, İslam Birliği, şuraya dayalı yönetim ve yazılı üretimden oluşmaktadır.⁵⁶

Reşid Rıza "İslam Rönesansı içtihadı dayanır" sözleriyle, içtihat yoluyla yaşanan çağın sorunlarına cevap bulabilme muhakemesini yapmaya çağırmıştır. Lafza bağlı kalıp zamanın sorunlarına eğilmekten uzak, yalnızca ibadete indirgenen bir İslam anlayışının modern çağa hitap etmeyeceği açıktır. Çağın sorunlarına eğilen, dinamik bir yapıda varolan Kuran anlayışı oluşturulmalıdır.⁵⁷

Müslümanların, İslam'ın özünden kopmuş olması bir gerileme sebebidir. Çözüm ise Hz. Peygamber dönemine, temel kaynaklara tekrar dönmekle gerçekleşecektir. Hz. Peygamber döneminden sonra dini hale gelen geleneklerin ıslah edilmesi yenilenmesi gerekmektedir. Bu bakış açısı modern araştırmalarda yeni Selefilik olarak adlandırılmıştır. İslam dini çağın modern ihtiyaçlarına cevap verebilen içeriğe sahip olduğu fikri İslamcılar arasında kabul görmektedir. İslam akla uyumlu bir dindir. Gelişmeye engel olmadığı gibi kapsayıcı özelliği sayesinde ilerlemeyi desteklemektedir. İslam dininde gelenekle birlikte anılan tutucu bağlar ayıklanarak içtihat kapısı tekrardan açılmalıdır. Bu sayede yenilik gerçekleşecek ve mezhep taassubuyla dinden kabul edilen bazı uygulamalara son verilecektir. Fakat bütün bu yorumlar karşısında şu sorun aklımıza gelmektedir; saf İslam'a dönüş fikriyle, sosyolojik ve kültürel şartları dikkate almadan bunu topluma entegre etmeye çalışmak modern çağda farklı sorunlara sebebiyet verecektir.

Modernistler çağın şartlarını hesaba katarak geçmişte kalan geleneği dışarda bırakıp sadece Kur'an'dan ilham alma yolunu izlediler. Kur'an yalnız başına gelenek yerine İslam'a kaynaklık edebilecek yeterliliğe fazlasıyla sahipti. Bu tarz bir din anlayışı Batı dünyasında Reform ile başlayıp Aydınlanma ile devam eden sürece oldukça uyumlu görünmektedir. Dolayısıyla Batı dünyasında Kitab-ı Mukaddes, İslam'da ise kutsal kitap Kur'an-ı Kerim hiçbir beşerî desteğe ve katkıya ihtiyaç duymayacak kadar tek başına yeterlidir.⁵⁸

İslami hareketlerin önde gelen savunucularından biri olan Seyyid Kutup'a (1906-1966) göre modern dünya ve İslam kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Ona göre İslam ile modernite

⁵⁶ Koyuncu, "İslam ve Modernizm Karşılaşması", 383.

⁵⁶ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 25-26.

⁵⁷ Roger Garaudy, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, trc. Cemal Aydın (İstanbul: Timurtaş Yayınları, 2019; 65-66.

⁵⁸ Mehmet Paçacı, "Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsir'e Ne Oldu?", *İslamiyat IV* 4 (2003). 96.

birbirinin karşısı olan iki yoldur.⁵⁹ Seyyid Kutup’a göre İslam sosyal sistemin kendisidir. İslam; sosyal, iktisadi ve hukuki alana hâkim olmadığı takdirde bu sistemin içinde bulunan kimseler de Müslüman olarak kabul edilmezler. İslam toplumu inanç, ibadet ve ahlak konuları da dahil her alanda bir bütünlük içinde yaşanan toplumdur. İslam’ın bu şekilde hayata geçirilmediği bir toplumsal düzen İslami olarak kabul edilmez. İslam toplumu dışında kalan diğer toplumlar da cahiliye toplumu olarak adlandırılır.⁶⁰ Dolayısıyla Cahiliye düzenin ortaya çıkarmış olduğu problemlere, İslam’dan çözüm önerileri sunmak faydasız olacaktır.

Selefi akımın karşısında duran modernist akım ise modern dünyanın getirdiklerine teslim olarak dini açıdan yenilenmeyi hedefler.⁶¹ Radikal İslam’ın önde gelen temsilcilerinden Fazlurrahman’a göre, modernistler klasik modernizmin belli bir metodolojiyi benimseyememesi nedeniyle Batıyı anlayamamışlardır. Hem değişimi ve yenilenmeyi hedeflemişler hem de Batı’ya karşı bir bütünlük içinde bakamamışlardır. İslam medeniyeti ve geleneği okurken modern tarih tenkit metodunun(hermenötik) izlenmesi sebebiyle daha çok İslam tarihindeki savaşlar ele alınmış, bu metodu İslami değerlere uyarlamaya çalışan oryantalizm’e karşı tepkiyle yaklaşmıştır. Bu nedenle yenilenme sonucuna varılamamıştır.⁶²

Kur’an’ın ve Hz. Peygamber’in sünnetinin anlaşılabilmesi için, sosyal-tarihi arka planın sağlam okunması gerekmektedir. Kur’an ayetlerinin iniş sırası ve nedenlerine göre düzenli bir sebab-i nüzul okuması yapılmalıdır. Kuran bir bütün şeklinde ahlaki, sosyal ve hukuki mesajlarının akla aykırı yorumlardan uzak bir tarzda ortaya konulmalıdır. Kuran’ın yaşanmış bir hayatın içerisine inmiş olması her zaman diliminde gerçeklerle karşı karşıya kaldığını gösterir. Kuranın yalnız lafzına bağlı kalarak yorumlamak yahut katı kurallar içeren bir kanun kitabıymışçasına yaklaşmak doğru bir tutum değildir. Bu durum A.J.

⁵⁹ Ahmet Ayhan Koyuncu, *İslamcılık ve Demokrasi*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018). 130.

⁶⁰ Seyyid Kutup, *İslam’da Sosyal Adalet*, trc. Harun Ünal (İstanbul, Hikmet Neşriyat, 2007; 20.

Hz. Peygamberden gelen bir rivayette şöyle buyrulmuştur: “Her kim İslam cemaatinden bir karış ayrılacak olursa, Allah onun boynundan iman ve İslam şerefini söker alır. Cahiliye davasında bulunan ve cahiliyeye davet eden kimseleri Allah cehennemde ayaklar altında süründürecektir.” Adamın birisi: “Ey Allah’ın Elçisi! Namaz kılsa, oruç tutsa da mı?” deyince, buyurdu ki: “Evet, namaz kılsa, oruç tutsa da.. Siz Müslümanlar, İslam’ı dava edinin ve ona çağırın.” (Tirmizi, Sünen, Emsal, 3.)

⁶¹ Koyuncu, “İslam ve Modernizm Karşılaşması”, 387.

⁶² Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 215.

Arberry'nin söylemiyle adeta onun zarif kanatlarını ezip toz haline getirmekten gibi beyhude bir çabadan ibadettir.⁶³

Modernist düşünce sistemi metinselci modernizm ve tarihselci modernizm olarak ikiye ayrılır. Metinselci modernist ekolünün önde gelen temsilcileri; Seyyid Ahmed Han (1817-1898), Muhammed Abduh (1849-1905), Ahmed Subhi Mansur (d.1949) ve Ahmed Perviz'dir. (1903-1955). Kısaca değinecek olursak Metinselci modernistler Kur'an İslamcılığı veya Kur'an'a dönüşçülük gibi adlarla anılmaktadır. En'am Suresi 38.ayette de belirtildiği gibi Kuran'da her şey açık bir şekilde ve eksiksiz olarak ifade edilmektedir.⁶⁴ Dolayısıyla Kuran herkesin anlayacağı kadar açıktır. Kuran ayetleri anlam itibarıyla evrensel nitelik taşımaktadır. İlahi metinlerin dinamik olması sebebiyle güncelleştirme yapılarak tarihin her zaman diliminde ve her şartta uygulanabilir özellik taşıdığı görülür. Metinselci modernist düşünürlere göre, Hz. Peygamber'in sünneti ise sınırlı ve dar kapsamlıdır, onun yerine çağdaş maslahatların gerektirdiği durumlar ve şartlar belirleyici olmuştur. Çağın maslahatlarına ters düşen hadisler yerine hadis usulü tenkidinden farklı olarak "akla arz" veya "tabiata arz" denilen hadis inceleme metoduna başvurulmuştur. Bunun sonucunda akli kurallara aykırı bulunan hadisler reddedilmiştir.⁶⁵

Cemaleddin Efgani (1838-1897) çağın güncel şartlarına uyum sağlayabilmek amacıyla durumlar ve olaylar üzerinde düşünüp, dini konuların taklit ve hurafelerden arındırılarak yeniden yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir. İslam'ın gelişimi ve ilerlemesi ancak doğru bir şekilde anlaşılmasına bağlıdır. Modern bilgiyi içine alan zihinsel her türlü faaliyete önem vermektedir. Dönemin hızla değişim gösteren şartlarına göre İslam'ın yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çağın maslahatına cevap verebilen bir din olan İslam'ın yeni bir atılım gerçekleştirmesi ancak İslam'ın doğru anlaşılmasıyla mümkün olacaktır.⁶⁶ Bir diğer örnek Seyyid Ahmed Han, Kur'an hükümleri hakkında "dini-dünyevi" ayrımı yaparak dünyevi olan konuların zamanla değişiklik gösterebileceği,

⁶³ Fazlur Rahman, İslam ve Çağdaşlık, trc. Alparslan Açıkgöçer – M. Hayri Kırbasoğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018; 224-225.

⁶⁴ "Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp rablerinin huzuruna getirileceklerdir." En'am 6/38.

⁶⁵ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 220.

⁶⁶ Gülseren Halıcı Özkan, "Bağımsızlık Mücadelesinde Yenilikçi Bir Ruh; Sir Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi", *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* III/8 (Kış 2003): 150.

hadislerin bağlayıcılığından uzak 19.yüzyılın getirmiş olduğu akılcı ve bilimsel bir bakış açısıyla Kur'an ayetlerinin yorumlanması gerektiğini savunmaktadır.⁶⁷

İslam'a olan ilgi ve bağlılığı Kuran ve sünnete bağlılık olarak gördükleri din anlayışının daha çok Kuran merkezli olması, sünnete karşı mesafeli yaklaşımları selefi içtimai bakış açısının kusurlu yönüdür.⁶⁸ Bu yaklaşım Mehmet Akîf'in şu dizelerinde de kendini göstermektedir; "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı; Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı".⁶⁹ Bu düşünce yapısına göre, Kur'an'ın yol gösterici ve rehber olma vasıfları işlevsel hale getirilerek yaşanan zaman diliminde ortaya çıkan meseleler hakkında söz sahibi olmaya, her ortama ve döneme uyum sağlayacak esnekliğe zorlanmıştır. Kuran metninin siyasi ve ideolojik bakış açılarının yorumuna münhal olmasına sebep olmuştur.⁷⁰

Tarihselci modernizm, metinselci modernizmden farklı olarak hermönetik(te'vil) yaklaşımdan daha çok etkilenmiştir. Tarihselci modernistler tarihselliğin İslam ilminde tarihsel koşulların dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedirler. Örneğin, Reşid Rızaya göre Kur'an'ı anlamanın en iyi yolu, Kur'an'daki lafızların manasını derinlemesine araştırmak ve üzerinde düşünmekten geçer. Sadece tilavet maksadıyla onu okumak ilahi hitaba iman etmekten çok uzak bir yaklaşımdır. Kuran yapısı itibariyle 'mübin' bir mesaj olması, içerisindeki ayetlerinin açık ve anlaşılabilir mesajlar içermesi sebebiyle insanların anlayış ve idrakine hitap etmektedir. Dolayısıyla yalnızca tarihin bir zaman dilimine indirgenemez. Kuranın hidayet rehberi olduğu düşünülürse, sosyal hayata taşınması güncelleştirilmesi gerekmektedir. Bunu yaparken kelimeler temel manalarında kullanılarak, Allah tarafından gönderilen bu kutsal mesaj gerek bireysel gerekse toplumsal hayata taşınmalıdır.⁷¹

İslam düşüncesinde te'vil bir yorum aracı olarak kullanılmıştır. Te'vil, bir metin ile ilgili yorum yaparken akıllı ve tecrübeyi de hesaba katmayı ifade etmektedir. Bazı yorumlanan lafızlar mutlak değil, ucu açıktır. Bu tutum Kur'an'ın uyulması gereken tek tip ilkeler bütünü olmadığını gösterir. Kur'an'ın insanlara hitabında beşerî bir dil kullanması

⁶⁷ Şaban Ali Düzgün, *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*, İlk Baskı (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997). 101-102.

⁶⁸ Mûsâ Cârullah Bigiyef, *Kur'an ve Sünnet İlişisini Farklı Bir Yaklaşım: Kitâbü's-Sünne*, trc. Mehmet Görmez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998; 11.

⁶⁹ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1987; 403.

⁷⁰ Mustafa Öztürk, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kurancılık*, 2.Baskı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 56.

⁷¹ Mustafa Öztürk, "Neo-Selefilik Ve Kur'an -Reşid Rıza'nın Kur'an Ve Yorum Anlayışı Üzerine", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 4/2 (Haziran 2004). 93-94.

Kur'an'ın hitabının insanların üzerinde düşünmesi gerektiğini de vurgular. Bu açıdan bakıldığında te'vil insanı Kur'an karşısında anlama ve uygulama açısından aktif duruma getirdiği görülür. Aynı şekilde içtihat da toplumsal gerçekleri göz önünde bulundurması hasebiyle hem aklın hem de değişen tarihi şartların bir sonuca ulaşmada insana yol gösteren durumlar olduğunu görürüz.⁷²

Kur'an'ın lafzi anlamıyla uygulamaya devam edip sosyal şartları ve ortamı hesaba katmamak Kur'an'ın ahlaki hedeflerini kasıtlı olarak görmezden gelme anlamı taşımaktadır. Bu durum Kur'an'ın oluşturmayı istediği toplum yapısına ve hedefine aykırıdır. Günümüz sosyal yapısı on dört asır evvelki Hz. peygamber dönemi kabilecilik anlayışından oldukça uzaktadır. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde ise varolan koşulların incelenmesi yeniden ele alınması gerekmektedir.⁷³

Kur'an yapısı itibariyle sosyo-kültürel ortamda yaşanan olaylarla birlikte indirilmiştir. İndirildiği zaman diliminde ortaya çıkan dini, ahlaki ve toplumsal konulardaki olaylara cevap niteliği taşımaktadır.⁷⁴ Buradan şöyle bir sonuca ulaşabiliriz, Kur'an yaşamın içinden bir parçadır ve dinamik bir yapıya sahiptir. İndirildiği dönemden bugüne kadar değişen şartlar karşısında halen daha işlevselliğini korumaktadır.

Kur'an metni Hz. Muhammed'in hayatıyla beraber kronoloji kapsamında sırayla ele alınmalıdır. Dolayısıyla tarihi bakış açısı benimsenerek bütüncül yaklaşımla okunmalıdır. "Makul" ve "dürüst" bir yol izleme anlayışı Kuran mesajını açık bir şekilde ortaya koymamızı sağlayacaktır.⁷⁵

Hz. peygamber döneminde 23 yıllık süre zarfından süzülerek bugüne kadar ulaşan Kur'an-ı Kerim metni hayatın içerisinde varolmuştur. Ancak yaşamın içerisinde varlığını ve etkisini sürdürerek varoluşunu devam ettirecektir. Onu anlamak Kur'an hükümlerinin nasihat ve öğütlerinin temelini kavrama yoluna gitmek gerekmektedir. İslam tarihine bakıldığında bunu en uygun şekilde yerine getiren kişi Hz. Ömer ve onun müellefe-i kulub'a yönelik uygulamaları olduğu görülür. Bu örnek ayetlerin sosyal hayata ve şartlara uygulanmasında zamanın koşullarının belirleyici olduğunu karşımıza çıkarır. Kur'an ayetlerinin metinsel olarak tevil yoluna giderek tarihsel şartları göz önünde bulundurmamaların yaptığı çalışma

⁷² Şaban Ali Düzgün, *Tanrı'nın Göz Bebeği İnsan*, 2.Baskı (Ankara: Otto Yayınları, 2022), 76-79.

⁷³ Fazlurrahman, "Kur'an'ı Yorumlama", trc. Osman Taştan, *İslami Araştırmalar* 5 (Ekim 1987). 105.

⁷⁴ Fazlurrahman, *İslam ve Çağdaşlık*, 75.

⁷⁵ Fazlurrahman "İslami Çağdaşlaşma; Alanı, Metodu ve Alternatifleri", trc. Bekir Demirkol, *Journal of Islamic Research* 4/4 (October 1990). 14.

yalnızca istismardan ibaret olacaktır. Bu tutum içtihad kapısı dururken, “mevrid-i nassda içtihadı mesağ yoktur” hükmünün gerçekleşmesine sebebiyet verecektir.⁷⁶

Kur'an'ın hitabı evrensel olmakla birlikte her çağda yorumlanmaya açıktır. Örneğin; Kuran'da özel isimlerden ziyade hitap cümlelerinin “ey inananlar” veya “ey insanlar” şeklinde genele hitap eden bir yapısı vardır. Fakat ayetlerin arka planı incelendiğinde Allah'ın, Kuran'ın söz açısından peygamberin ağzından bizzat duyan ve şahit olan kimseler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda hitabın tarihsellik içermesi onun genel geçerliğine zarar vermez. İndiği zaman diliminde Arapça lafızlarla başka milletlere hitap etmesi onun anlaşılmasını zorlaştırmırdı. Örneğin; “*Ey inananlar, sarhoşken ne dediğinizi bilene kadar namaza yaklaşmayın.*”⁷⁷ Bu ayetin indiriliş sebebi olarak içki yasağı gelmeden evvel Abdurrahman b. Avf'ın sarhoş bir şekilde namaz kıldırması sebebiyle namaz esnasında Kafirûn suresini yanlış okuması üzerine nazil olduğu bildirilir.⁷⁸ Ayetin hükmü evrenseldir, fakat o dönemde yaşanan bir olay üzerine gönderilmiştir. “**Ey insanlar**” ayetine de bir örnek verilecek olursa, “*De ki: Ey insanlar ben sizin için açık bir uyarıcıyım.*”⁷⁹ Hz. Muhammed'in bizler için uyarıcı olması, onun da beşerî niteliği dolayısıyla ayetin hükmünün de evrensel olduğunu göstermekle birlikte bu durum hitabın tarihsel oluşuna engel olmaz. Hz. Muhammed'in bütün insanlığa gönderilmiş olması Kur'an mesajının da evrensel nitelik taşıdığını göstermektedir.⁸⁰ Bu durumda evrensellekle anlatılmak istenen şey tarihsel süreçte diğer peygamberleri aracılığıyla insanlığa ilettiği evrensel din İslam'dır.⁸¹

Modernist ekol bağlamında bakılacak olursa Fazlurrahman'a göre Kur'an Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme hitap eder, günümüze ilk indiği haliyle uyarlanması mümkün değildir.⁸² Modern dönemde İslam modernizminin temel tezi Müslümanların içinde bulunduğu sosyal kültürel sorunlara çözüm üretirken bunu Kur'an ve sünnete dayalı içtimai ve ahlaki ilkelerle ortaya çıkacak olan tarihsel birikimin yani geleneğin ilmi bir

⁷⁶ Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, 8.

⁷⁷ en-Nisâ 4/43.

⁷⁸ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, 5/95.

⁷⁹ el-Hac 22/49.

⁸⁰ “*Alemlere (milletlere, toplumlara) uyarıcı olsun diye kendisine boyun eğip itaat eden kişiye furkanı (Kur'an'ı) indirenin hayır ve bereketi pek çoktur.*” El-Furkan Suresi 25/1.

⁸¹ Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, 96-101.

⁸² Ömer Özsoy, *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, 1.Baskı (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2004), 81.

süzgeçten geçirilerek yapılması gerektiğidir. Bu sağlandığı takdirde Müslümanlar çağdaş değişim karşısında geride kalmayacaklardır.⁸³

⁸³ Mehmet Aydın, “Fazlurrahman ve İslam Modernizmi”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 4/4 (October 1990). 281.

3. HASAN HANEFÎ DÜŞÜNCESİNDE GELENEK VE MODERNİZM

3.1.Hasan Hanefî'nin Kişilik ve Kimliği

Hasan Hanefî, 1935 yılında Kahire'de doğmuş olan Mısır'lı modern İslam düşünürüdür. Kahire Üniversitesi Felsefe Bölümünden 1956 yılında mezun olmuştur. 1966 yılında kendi imkanlarıyla gittiği Paris Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe dalında devlet doktorası yapmıştır. Hasan Hanefî, Sorbonne Üniversitesi'nde İslam'da metodolojisi üzerine *Menâhicu'l-İslâmiyye* konulu doktora tezini yazmıştır. Bu eserinde Mu'tezile'nin usul-i fıkıh anlayışını araştırmıştır. Hatta Ebu'l Hüseyin el-Basrî'nin “*el-Mutemed*” adlı usul-i fıkıh eserini 1970'li yıllarda tahkik edip neşretmiştir. 1981 yılında Kahire Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde profesör olmuştur. Aynı üniversitede 1988-1994 yılları arasında Felsefe Bölüm başkanlığı yapmıştır. Dünyanın çeşitli üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Yerli ve yabancı çeşitli felsefe derneklerinde üye, sekreter ve başkan yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. 1999 yılında İslam dünyası entelektüellerine verilen İran'da Havarizmi, 2003 yılında Polonya'da Dünya Diyalog Elçisi ödülünü almıştır. Hasan Hanefî İslamî sol görüşünde bir düşünür olup, Seyyid Kutup'un İslam'da sosyal adalet çizgisinde bir dünya görüşüne sahiptir. İslam dünyasının güncel konuları ve sorunları üzerine söyleyecek birçok sözü vardır. Bu yönüyle çağdaş İslam düşünürleri arasında gösterilir. İslam dünyasının önemli entelektüellerinden biri olan Hasan Hanefî 21 Ekim 2021 tarihinde 86 yaşında vefat etmiştir. İngilizce, Fransızca ve Almanca bilmektedir. Farklı dillerde yayımlanmış çok sayıda kitap, makale, tebliğ ve çevirileri mevcuttur. Eserleri: *Mine'l- Akide İla's-Sevrâ* (5 cilt, 1988), *ed-Din ve's-Sevrâ fi Mısr* (8 cilt, 1989), *Mukaddime fi İlmi'l-İstiğrâb* (1991), *Mine'n-Nakli İla'l-İbda* (9 cilt, 2000-2), *Mine'n-Nasr İla'l-Vaki* (2 cilt, 2003-4), *Mine'l-Fena İla'l-Beka* (2 cilt, 2009), *Mine'n-Nakli İla'l-Akl (Ulumu'l-Kur'an)* (2009), *Mine'n-Nakli İla'l-Akl (Ulumu'l Hadis)* (2009), *Mine'n-Nakli İla'l-Akl (İlmu's-Sîra)* (2010), *Mine'n-Nakli İla'l-Akl (İlmu't-Tefsir)*, *Mine'n-Nakli İla'l-Akl (İlmu'l-Fıkıh)*. Ebu'l Huseyn el-Basri'nin *el-Mu'temed fi Usuli'l-Fıkıh* adlı eserini tahkik etmiştir (1964).⁸⁴

3.1.1.Hasan Hanefî'nin Eserleri ve Usule Dair Görüşleri

Hasan Hanefî'nin yazmış olduğu eserler hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir. *et-Turâs ve't-Tecdîd* adlı eseri yenilenme projesidir. O, bu projesini üç kısma ayırmıştır. Bunlar

⁸⁴ Hasan Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, trc. Emin Maraşlı (Ankara: Otto Yayınları, 2016; 5.

“*Keyfe Netea'mel-maa't-Turâs, Keyfe Netea'mel-maa'l-Fikri'l-Garbi ve Keyfe Netea'mel-maa'l-Vaki*” şeklinde bölümlere ayrılmıştır.

Keyfe Netea'mel-maa't-Turus bölümünde geçmiş mirasla ne tür ilişkiler kurulacağını anlatmaktadır. Bu bölüm de kendi içerisinde dörde ayrılır. Birincisi *Mine'l-Akideti İle's-Sevrâ (Akideden Devrime)* adlı 5 ciltlik eserinde salt akli ilimler, nakli ilimler ve hem akli hem nakli ilimler şeklinde üç bölümde ele almaktadır. Hem akli ve hem nakli ilimler kategorisinde saydığı ilimler ise kelam, felsefe, usul-i fıkıh ve tasavvuftan oluşmaktadır. Bunlardan kelam ilminin yenilenmesi gerekliliği konusunu özellikle ele almış, bu dört ilmin de yenilenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁵ Hasan Hanefî kelam ilmini Kur'an ve sünnette (nassta) ilk aklî ilim dalı olarak görür.⁸⁶ Hasan Hanefî, kendi dönemindeki bilim konusundan yola çıkarak klasik kelama bazı konularında sorgulayıcı yaklaşmıştır. Bunlardan birincisi; kelam ilmi, bir yöntemi ve amacı olmadığından dolayı bilimsel olarak ilim kabul edilemez. Allah kelam ilminde nesne olarak görülmez. Yaratıcıyı nesne olarak görenden ilim olarak söz edilemez. Eleştirdiği ikinci husus ise kelam ilminin bir yönetime sahip olmamasıdır. Kelam konusunda ele alınan konunun doğru veya yanlışlığından çok ikna edici yönü ön plandadır. Üçüncüsü ise; teolojinin temelinde bir savunma vardır. Amacı, teoloji konuları arasında benimseneni temellendirme çabasıdır. Dördüncüsü ise; Allah fikri konusunda öne sürülen bilimsel bilgilerin temelsiz ve akıl yürütme yöntemleriyle sonuca varılamayan konulardan olması sebebiyle teolojinin bu konudaki çıkarımları eksiktir.⁸⁷ Hasan Hanefî'nin ifadesine göre teoloji, Allah'ın varlığının bilgisi değil, onun vahiy yoluyla insanlara iletmış olduğu vahyin ilmidir. Allah kendi katından gönderdiği vahiy yoluyla muhatap olarak insanları almıştır. Böylelikle vahiy beşerî ilim arasına girmiş olur. Fakat teoloji'de vahiy Allah'ın bilgisi olarak kabul edilmektedir. Allah göndermiş olduğu vahiyle insan ile kendisi arasında varlığından söz ederek iletişim kurmuş yani antropoloji yapmış olur.⁸⁸

⁸⁵ İslam Düşünce Atlası, “Hasan Hanefî”, erişim: 17 Haziran 2025.

<https://www.ide.org.tr/TR/listmenu/islamilimlerdeusl/detail/yeniuslarayislari?id=20572>

⁸⁶ Kelam alimlerinin gayesi, nassa anlam kazandırmak, ayetlere akli yorumlar getirmektir. Kelam ilminin ilk ortaya çıktığı dönemde asıl görevi politik yanlışlara karşı, kültür ve medeniyetin gerçekliğini ve doğruluğunu savunmak olmuştur.

⁸⁷ Hasan Hanefi, “Teoloji mi Antropoloji mi?”, trc. Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (1978): 507-508. Hasan Hanefî'nin bu görüşlerinin değerlendirilmesi açısından bakınız: İlhami Güler, *Politik Teoloji Yazıları* 3.Baskı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 232-233.

⁸⁸ Server Işık, “Akideden Devrime, Yenilgiden Zafere: Hasan Hanefî ve Geleneğin Yenilenmesi Projesi”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 13/48 (Mayıs-Ağustos 2016). 108.

Hasan Hanefî, *Akîdeden Devrime* adlı eserinin ilk cildinde varlık ve bilgi başlıklarına yer vermektedir. Nakle dayalı din konularını sınanmadan kabul etmek yerine aklın bilgi alanlarına sunmuştur. İlahiyat kapsamındaki konularını tabîyyat konularına dahil ederek açıklar. İkinci cildinde Allah'ın varlığı ve tekliği konularını ele almaktadır. Orta çağda kelim ilminin Allah'ı her şeyden münezzeh kılma azmi içerisinde 'tevhid ilmi' olarak ortaya çıktığını, günümüzde tevhid düşüncesinin iyi insan olmak (insan-ı kamîl) olarak yorumlanması gerektiğini ifade etmektedir. Bu eserin üçüncü cildinin üst başlığı '*el-adl*'dır. Alt başlığı ise '*etkin insan*'dır.(el-insanu'l-mute'ayyin) Bu bölümde hürriyet ve ahlak sorunu konuları ele alınmaktadır. Hürriyet, deney ve gözlemle açıklanabilen bir bilgi değildir. Hüsün-kubuh'u insanın aklıyla bilebileceğini kabul eder. Dördüncü cildinde ise amel-iman ve imamet konuları yer almaktadır. Buna göre amel imandan ayrı değildir. Peygamberlikten, hilafete ve padişahlığa doğru boyun eğme temelli devam eden yönetim anlayışına eleştirel yaklaşmaktadır. İnanç konusunda fırkalara ayrılmak yerine birlik beraberlik vurgusu yapmıştır. Beşinci ciltte peygamberlik ve ahiret konularını ele almıştır. Peygamberler tarihi ele alınarak, asıl önemli olan hususun Peygamberlerin kişiliklerinden ziyade getirdikleri mesajın mahiyeti olduğu ele alınmaktadır. Sonrasında mucize konusuna değinilmiştir. Ahiret konusuyla alakalı Kur'an-ı Kerim'de anlatılanların, insanların yeryüzünde ahlaklı bir şekilde yaşamalarına yönelik yapılan betimlemeler olduğunu söylemektedir.⁸⁹

İkinci kısım ise taklitçi bir felsefe sisteminden ziyade kendimize ait özgün bir felsefe geleneği oluşturulmasını ifade ettiği "*Mine'l-Nakli İle'l-İbdâ*" eserinden oluşur. Üçüncü bölüm fıkıh usulünü ele aldığı "*Mine'n-Nassi İle'l-Vaki*" adlı eserinden oluşmaktadır. Bu eserin ilk cildinde "Tekvin'un-Nass" kısmında nassın oluşumuna değinmiş, "*Bünyetu'n-Nass*" adlı ikinci cildinde ise nassın yapısı konusunda değerlendirme yapmıştır. Dördüncü kısımda ise "*Mine'l-Fenai İle'l-Bekâ*" eserinde tasavvuf konusunu ele almıştır.

Yenilenme projesi'nin ikinci kısmı olan "*Mine'l-Fenai İle'l-Bekâ*" kısmında Batı'ya nasıl yaklaşılacağı konusu üzerinde durmuştur. Bu bölümde Aristo'dan Spinoza'ya kadar olan felsefeyi ele almıştır. Hasan Hanefî'ye göre Batı kendine ait **İstişrak İlmi**ni ortaya çıkardığı gibi biz de kendimize özgü ilmimizi oluşturmamızdır. O ilk defa "*İlm-u İstiğrâb*" adında bir ilim ortaya koymuştur.

⁸⁹ Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, 233-234.

Yenilenme Projesi'nin üçüncü bölümü ise günümüzü anlama konusunu içeren *Keyfe Netea'mel-maa'l-Vaki* adlı bölümden oluşmuştur. Bu eserinde; muhafazakâr, laik-seküler ve selefi düşünce yapılarını göz önünde bulundurmıştır. Muhafazakâr kesimin bu tutumunu azaltıp ilerlemeye ve gelişmeye katkı sağlaması gerektiğini, seküler kesime ise kendi kültürüne sahip çıkmasını, selefi kesimi ele alırken de akâid ve dini metinleri yorumlamada bunu bir amaç olmaktan ziyade insanı toplumu, kâinatı ve vahyi anlamlandırmak için topluma kazandırmayı hedeflemiştir. Selefinin inanıp benimsediği şeylerin bütünüyle kutsal olmadığını onlara anlatmaya çalışmıştır.⁹⁰

Mukaddime fi ilmi'l-istiğrâb (batı bilimine giriş) adlı eserinde tecdit projesini, Batı karşısındaki İslam dünyasının durumunu açıklamak için yazmıştır. Batı karşısında İslam dünyasına iki farklı yönden yaklaşmıştır. Birinci grup; Batı'dan gelen her şeye tamamıyla karşı çıkmıştır. İkinci grup ise; Batı'dan İslam dünyasına giren her türlü veriyi almıştır. Hasan Hanefî her iki yaklaşımı da yanlış bulmaktadır. Ona göre en başta kendi özünü ve varlığını korumak adına ilk bakış açısı doğru bir yaklaşımdır. İslamiyet'in kendi kültürünü ve geleneğini koruma, geleneğine yabancı olmaya karşı olmasını sağlayacak değerleri bulunmaktadır. Örneğin Kâfirûn suresi 1-6.ayetlerinde⁹¹ inkârcı ve şirk koşanlarla birleşilemeyeceği kesin bir üslupla anlatılmaktadır. Ortaçağ'da ise kendi özünü ve geleneksel değerlerini yok etmeden çevre kültürlerle etkileşimini ancak bağımsız olarak sürdürebilmiştir. İslam düşüncesinde Cemaleddin Afgani, Muhammed İkbal gibi isimler Batı'dan bilim ve teknik alanında faydalanmışlar fakat sekülerizm⁹² ve özdekçilik⁹³ konusunda eleştirel yaklaşmışlardır. Ona göre günümüzde İslam dünyasında kültürel veya politik alanda yaşanan karışıklıklara karşı İslam'ın kendi benliğini ve sosyal durumunu koruma altına alması gerekmektedir.⁹⁴

⁹⁰ İslam Düşünce Enstitüsü, "Hasan Hanefî", erişim: 16 Haziran 2025.

⁹¹ "De ki: Ey kâfirler. Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. Ben de sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim ibadet ettiğime, ibadet edecek değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim bana." El-Kâfirûn 109/6.

⁹² Sekülerizm: Değerlerin ve dünya bakış açılarının tarihsel ve evrimci değişim çerçevesinde sürekli olarak ve ucu açık bir biçimde değişimi devam ettiren sürecin adıdır.

⁹³ Özdekçilik: Maddecilik veya materyalizm olarak da bilinen özdekçilik, her şeyin maddeden oluştuğunu veya bilinç de dahil olmak üzere bütün görünenlerin maddi etkileşimler sonucu öne süren ve önsel olan hiçbir fizik üstü kavramı kabul etmeyen felsefe kuramıdır.

⁹⁴ Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, 240-241.

3.1.2. Hasan Hanefî'nin Yaşantısı ve Fikir Hayatı

20. yüzyıl Arap İslam dünyasının fikir adamlarından birisi olan Hasan Hanefî, 1970-1980'li senelerde ortaya koyduğu eserleriyle tanınan ve “İslamî sol” olarak bilinen akımın temsilcisi kabul edilmektedir. Fikir yapısının oluşmasında Mısır'ın toplumsal ve siyasal yapısı önemli rol oynamıştır. 1940'lı yıllarda hâkim olan Milliyetçi düşünce, 1967 yılında Arap-İsrail Savaşı'nın tetiklediği ‘ulusal bilinç’, 1950'li yıllarda İhvan-ı Müslimîn'e katılımın artmasıyla beraber ‘İslamî bilinç’, Arapların, İsrail'e karşı yaşamış olduğu Haziran Yenilgisinden sonra ‘politik bilinç’ kazanmasında etkili olmuştur. Hasan Hanefî'nin Fransa'da almış olduğu eğitim faaliyeti de onun ‘felsefi bilinç’ oluşturmaya sağlamıştır.⁹⁵

Hasan Hanefî'nin düşünce dünyası solun entelektüel ve politik açıdan zirve dönemini yaşadığı 60'lı ve 70'li senelerde oluşmuştur. Düşünsel yöntem olarak Marksist metodolojinin etkisinde kalmakla birlikte siyasi açıdan sosyalist demokrat bir kişiliği bulunmaktadır. Ortaya koymuş olduğu tecdit projesi sol içeriklidir. Yenilenme projesinde şu üç konuyu açığa kavuşturma çabasıdır: Kadim kültür, Batı dünyası ve güncel realite karşısındaki durum nasıl olmalıdır?⁹⁶

Hasan Hanefî'ye göre sağ ve sol görüş, toplumda politik ve siyasi bir yönelim olmak dışında teolojik ve felsefi boyutları da ifade etmektedir. Sol, siyasette eleştiriye ifade eder. İslam felsefesinde İbn Rüşd'ün akılcılığı sol, İbn Sina'nın İşrakîliği sağ cenahtır. Hasan Hanefî'ye göre İslamî Sol, şekilciliğe karşı bir duruş ifade etmektedir. Politik açıdan ise yaşanan coğrafyanın zenginliğini elinde tutan zümrenin çıkarıcı tavrına engel olmaktır. Amaç toplumsal adaleti gerçekleştirmek adına her türlü direnişi yerine getirmektir. Hasan Hanefî varlık konusunda Tanrı-evren, ruh-beden ve madde-mana gibi düalist bir ayrımın anlamsız olduğunu söylemektedir. Bu görüşten yola çıkarak geleneksel Kelam ilminin tabiat konularına eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşır. Tabiat içerisinde cevher ve arazi barındırmaktadır. Bilginin konusu ise varlığın bizatihi kendini oluşturur. Felsefecilerin madde, kâinat, hareket, zaman merkezli tabîyyat olarak adlandırdıkları disiplinin içerisinde bulunmaktadır. Buradan da görünenden görünmeyene, muhdes olandan kadim olana istidlal yoluyla bir geçiş söz konusudur. Allah'a giden yol ise dikey düzlemde

⁹⁵ Esposito, John L. and Jhon (2001). *Makers of Contemporary Islam*, Oxford, New York: Oxford University Press. O. Voll

⁹⁶ İlhami Güler, “Hasan Hanefî ve İslami Sol”, *İslamiyat V*, 2 (2002). 155.

ilerlemeyi göstermektedir ki bu alemde Allah'a, mahluktan halıka doğru ilerlemektedir. Dolayısıyla bu yol varlık aleminde gerçekleşen olayların tümevarım yöntemiyle bilinmesidir. Fakat ona göre Müslümanlar ilahiyat alanına ilişkin düşüncelerini doğa bilimlerinden ayrı olarak oluşturup evreni ve oradaki gerçekleri dikkate almadan Allah'a yönelmeleri sebebiyle din ve bilgi konusunu geri plana itmiş olmaktadır. Batı toplumundan Müslümanlara geçen kendi ilahi tasavvuruna aykırı bilgileri tercüme ederek kendi ilahiyat disiplini pasif hale getirmiş bulunmaktadır.⁹⁷

Hasan Hanefî'ye göre varlık ve Tanrı birbirinden ayrı düşünülemez. Hasan Hanefî, Spinoza'nın Panteizminde olduğu gibi Allah ile alem arasında bir ayırım yapmadan yatay bir Allah inancı anlayışını benimsemiştir. Teolojiyi, varlıklar ve insanlık ile ilişkisini devam ettiren ahlaki yaptırımın ezeli kaynağı olan Allah'a, toprağa ve tarihe dönüştürmeyi amaçlamıştır. Burada kastedilen ilahi aşkınlık insan-ı kâmil'dir. İlahi cevher müspet olarak kendini insani vasıflarda ortaya koymuştur. Hasan Hanefî'nin yenilenme projesine hâkim olan tekçi varlık düşüncesi Spinoza'ya ve onun panteizm görüşüne dayanmaktadır. Allah alemin içinde içkin olarak vardır. Burada içkin olandan kasıt dünyanın varılacak son noktasını ifade eden sonsuzluktur. Tanrı alemin sonsuz prensibidir.⁹⁸

Hasan Hanefî Spinoza, Hegel, Lessing, Feuerbach gibi filozofların fikir dünyasından etkilenmiştir. Bu düşünürlerin ideolojilerinden yola çıkarak İslam alemindeki hiyerarşik-teolojik oluşumlara dair eleştiriler ileri sürmüştür. Hasan Hanefî'nin yaşam tarzı Spinoza'ya benzemektedir. Spinoza da kendi döneminde hoşgörü, insanlık ve evrensellik için çeşitli mücadeleler vermiştir. Fakat onun çağdaşları bu durumu kabullenmemişlerdir. 1984 yılında yayınladığı *İnançtan Devrime (Mine'l-Akide İle's-Sevrâ)* adlı beş ciltlik çalışmasında Hasan Hanefî, klasik İslam kaynaklarına yeni bir yorum getirmiştir. İslam kültürüne antropoloji temelli yaklaşmıştır. Onun antropolojisinde en üstte "Allah" yer almakta en altta ise "insan" bulunmaktadır. Onun teolojik görüşünde Müslüman halkın yaşamında bulunan her tür dogmatik görüş eleştirilmektedir. İdealist bir düşünür olan Hasan Hanefî, geleneği radikal anlamda ıslah ederek yeni bir toplum düzeni kurmayı hedeflemektedir. Onun bu düşüncesinin temelini bütün gerçekliğin kaynağı olarak gördüğü insanın öznelliği oluşturmaktadır. Hasan Hanefî insani bir varoluş veya ruhsal alanla sınırlı Tanrı figürü yerine gerçekte insan davranışlarının her alanına müdahale eden Tanrı fikrine

⁹⁷ İslam Düşünce Atlası, "Hasan Hanefî", erişim: 17 Haziran 2025.

⁹⁸ Hanefî, "Teoloji mi Antropoloji mi?", 521.

daha yakındır. Avrupa'daki yatay teoloji geleneğini dikkate alarak, İslam geleneğine de bu açıdan yaklaşmıştır. Avrupa'daki bu gelenek Aydınlanma felsefesi ve İncil'in tarihsel eleştirisi yapılarak gündemde tutulmuştur.⁹⁹

Hasan Hanefî yöntemsel açıdan İncil'in Hristiyanlıktaki yeri ve eleştirisi hakkındaki soruların Kur'an içinde sorulması gerektiğini ifade etmektedir. Çağdaş Avrupa düşüncesinde var olan tarihsellik fikrinin 20.yüzyılda İslam'ın yenilenmesi için de bir gereklilik olduğu görüşündedir. 20.yüzyılda Batı'da ortaya çıkan materyalist ve kapitalist dünya görüşü tekniği ve doğabilimini öncelenmekte, gelenek yerine amaca uygunluk ön planda tutulmaktadır. O, her türlü ideoloji ve olgunun Tanrı'nın yerini almasından korkmaktadır. Hasan Hanefî kültür ve geleneğin bünyesinde bulunan her türlü değer karşısında sorgulayıcı ve eleştirel bir tutum sergilemektedir. Maddiyat, para, pragmatist düşüncenin ortaya çıkardığı işlevsellik özellikleriyle ayakta tutulan dogmatik inanç ve tutumları eleştirmektedir. İslam dininin temelini oluşturan "Allahtan başka ilah yoktur" ilkesi esas alınarak çeşitli baskıcı ve otoriter ideolojilere karşı çıkmaktadır. Zira Hasan Hanefî'ye göre vahiy ve akıl arasında bir tutarsızlık olduğunda akıl ön planda tutulmalıdır.¹⁰⁰

Hasan Hanefî'nin düşünce yapısındaki yenilenme projesi Arap-İslam dünyasının toplumsal gerçekleriyle ilişkilidir. Bu ortamda olduğu varsayılan kriz problemi üzerinden Arap-İslam dünyasındaki yenilgi, demokrasi, emperyalizm, bölünmüşlük, sefalet, cehalet, yoksulluk sorunlarının sebeplerini araştırmakta, çözüm önerilerinde bulunmaktadır. Mevcut krizin çıkış noktası olarak çağdaş Arap bilinci ve ona etki eden eskiden beri devam eden kültürel mirası ele almaktadır. Sorgulayan ve eleştiren bir bakış açısıyla yenilenme adına bir yol ortaya koymaya çalışmaktadır. Zira ona göre gelenek sebep ve çözümü içinde barındıran bir yapıya sahiptir. Arap toplumunda var olan bilinç ve yaşayış üzerinde etkisini sürdürmektedir. Yenilikçi ve değişimci bir tutumla İslam dünyasındaki sorunların çözümü için tek kaynak din'dir. Arap-İslam toplumunda bir dönüşüm ve yenilenme gerçekleşebilmesi için gelenek İslami referans içermek durumundadır. Hasan Hanefî'nin gerçekleştirmek istediği şey geleneğin savunuculuğunu yapmak değil, çağdaş Arap düşünce yapısını geçmişten günümüze taşıyarak bugünün gerçekleriyle birleştirip

⁹⁹ Hasan Hanefî, *İslam Kültüründe İnsan ve Tarih*, trc. Vecdi Akyüz (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2020; 81.

¹⁰⁰ Hanefî, *İslam Kültüründe İnsan ve Tarih*, 82-84.

yenilemektir.¹⁰¹ Bu anlamda Hasan Hanefî, hem gelenekten kopmayan bir çizgi, yepyeni bir tebliğ dili oluşturup hem de İslami düşünceyi yenilemek; kadim mirasa yönelik tecdit projesi gibi önemli düşünceler ileri sürmektir.

İnanç noktasında Müslümanların Tanrı düşüncesine eleştirel olarak yaklaşmaktadır. Tanrıyı sadece metafizik alana hapseden insanın, günlük hayattaki sorunlara genel geçer çözüm yolları sunması eklenemez. Her dönemde yaşanan sorunlar ve çözüm yolları aynı değildir. Sömürge, sınıf ayrımcılığı, ekonomik veya politik alanlarda çeşitli problemler yaşanabilir. Tanrı tasavvuru her zaman toplumun maslahatını ön planda tutacak şekilde yeniden anlamlandırılmalıdır. Kelam alimleri her ortam ve şartlarda aynı Tanrı düşüncesinde yol almaktadırlar. Fakat Kur'an-ı Kerim'de Tanrı her zaman insanı ilgilendiren özellikte ifade edilmektedir. Tanrı hangi dönemde nasıl bir Tanrı fikrinin tezahür ettiğine (fenomonolojik) bakılarak tarihsel süreçteki insan bilgisine ulaşılmış olmaktadır. Teoloji, antropoloji olarak kabul edilmelidir. Tarihin her döneminde insanlar zihinlerinde farklı Tanrı tezahürleri üretmişlerdir. Bu durum günümüz için de geçerli olmalı, yeni bir tanrı tasavvuru ortaya konulmalıdır.¹⁰²

Hasan Hanefî'nin yetiştiği bölgede İhvan-ı Müslimîn etkisi görülmektedir. Paris'e gitmeden evvel onun fikir hayatını etkileyenler Mevdudî, Seyyid Kutup ve Hasan el-Benna'dır. Paris dönüşünde ise İslam'da sol yorumu esas alan el-Yesaru'l-İslami akımını benimser.¹⁰³ Seyyid Kutup'un düşünce geleneğinin ilerici sol mirasçısı olarak hem doğu hemde İslam düşünce geleneğini bir arada işlemektedir. Hasan Hanefî'nin İslamî Sol görüşünün çıkış noktası aslen bütün ümmeti ilgilendiren konulardır. İsrail'in Filistin'i işgal etmesi, Batı'nın İslam dünyası üzerinde sömürgeci tutumu, Hasan Hanefî'yi sol cenaha iten durumlardan bazılarıdır. İlerleyen yıllarda ise bu isimlendirme 'Aydınlanmış İslam' olarak tabir edilmektedir. Hasan Hanefî'nin düşüncesinin özü İslam düşüncesini yenilemek üzerine kuruludur. Dolayısıyla Ehl-i Hadis'in metni esas alan tarzına karşılık Hasan Hanefî bu durumun Orta çağda o dönemin toplumsal şartlarının bir gereği olduğunu ifade etmektedir. Ehl-i Rey'in olayı, olguyu, akli ve tümevarımı merkeze alan düşünce yapısının

¹⁰¹ Işık, "Akideden Devrime, Yenilgiden Zafere: Hasan Hanefî ve Geleneğin Yenilenmesi Projesi", 90-91.

¹⁰² İslam Düşünce Atlası, "Hasan Hanefî", erişim: 17 Haziran 2025.

¹⁰³ İslami Düşünce Enstitüsü, "Hasan Hanefî", erişim: 16 Haziran 2025.

belirdiği zamanda toplumda etkisinin olamadığını ifade eden Hasan Hanefî, bugün İslam dünyasının bu bakış açısına ihtiyaç duyduğunu düşünmektedir.¹⁰⁴

3.1.3. Hasan Hanefî'nin Yöntemi

Hasan Hanefî, İslamî araştırmalarda bir yöntem krizinin olması sebebiyle gelenek ve yenilenme meselesini ortaya koymaktadır. Ona göre değişim karşısında İslamî araştırmalarda da bilimsel metotların geliştirilmesi zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. İslamî araştırmalar konusunda yaşanan sallantı, araştırmayı yapan kişinin kendi İslam kimliğini bir kenara koymamasından kaynaklanmaktadır. Geleneği salt forumda incelemeli yansız bir bakış açısıyla araştırmasını ortaya koymalıdır. Araştırmacının gelenek hakkında yapacağı inceleme kişisel özellikleri dahilinde ayrışmayı ifade eder. Bu ayrışma araştırma yapanın İslam hakkında çıkış noktasını inanç konularından almasıyla olacağı gibi İslam'ı kendisiyle bağlantısı olmayan bir konu olarak algılaması sebebiyle de olabilmektedir. Bu tutum insanın bilincinin Batı'ya dönmesinden ya da İslam konusunda araştırma yapanların Batı'dan alınan yöntemleri benimseyememiş olmalarından kaynaklanır.¹⁰⁵

Hasan Hanefî'ye göre bir konu hakkında kural koymadaki yapılan hata yöntemdeki yanlıştan kaynaklanır. Aynı şekilde ortaya çıkacak olan her bir yenilik de yöntemdeki yenilenmeden dolayıdır. İslam ilimleri konusunda yapılacak çalışmalarda mevcut bulunan hükümlerin mahiyeti araştırma metodundaki krizin gün yüzüne çıkmasına sebep olacaktır. Mevcut bulunan iki tür hatadan kaynaklanan yöntem krizi şunlardır; “bilimsel çığırtkanlık”¹⁰⁶ ve “vaazsal yönelim”dir.¹⁰⁷ Bilimsel çığırtkanlık daha çok; oryantalist kimselerin İslam inanç esaslarına inkâr bakış açısıyla yaklaşımları, Kitap ve sünnete bakmaksızın vahyin mümkün olmadığını söyleyen kişiler tarafından yapılır. Oryantalistlerin yetiştiği çevrede kullanılan yöntem ise akıl ve gücü önceleyerek vahiy ve din konularında varolan bilgileri reddeden bir tutuma sahiptir. Rönesans döneminden günümüze kadar geçen süreçte her dönemde geleneği ret prensibiyle ilerleme kaydetmektedir. Bu çalışmalarda ele alınan konular asıl itibariyle özü boşaltılarak konu bağlamında yapılan araştırmadan çok araştırma konuları olarak değerlendirilmektedir.

¹⁰⁴ Ankara Sosyal Bilimler Vakfı, “Mısırlı Entelektüel Prof. Dr. Hasan Hanefî'nin Ardından”, erişim: 18 Haziran 2024. Hasan Hanefî ile aynı dönemde yaşayan Muhammed Arkon, Muhammed Abid Cabiri, Taha Abdurrahman, Nasr Ebu Zeyd de onun gibi çağdaş düşünürlerdendir.

¹⁰⁵ Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, 85-87.

¹⁰⁶ Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, 88.

¹⁰⁷ Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, 125.

İslam'a inanan araştırmacı kendi geleneğine bağlı olması hasebiyle kendine özgür geleneksel bir sorumluluğu vardır.¹⁰⁸

Hasan Hanefî'ye göre Müslümanlar güncel şartlar doğrultusunda gelenek üzerinde değişiklik yapmakla yükümlüdür. Geçmiş dönemlerde yaşayan filozofların da tutumu bu yönde olmuştur. Örneğin Farabî, Kindî'nin düşüncelerine destek olmak için eserini yazmamış, İbn Sina; Farabî'nin eserleri üzerinde çözümleme yapmak için eser oluşturmamıştır. Tersine, bu düşünürler kendilerinden önce yazılan eserlere karşı sorgulamalar ve eleştiriler getirerek çalışmalarını meydana getirmiştir. Farklı alanlardaki ilimleri bir araya getirirken, kendilerinden evvel var olanlara bakmak yerine kişiden bağımsız olarak düşüncelerini kaleme almışlardır. Fakat oryantalistler bazı görüşleri kişilerle özdeşleştirerek içinde bulunduğu kültürün yararsızlığını, o konuda vahiyle gelen bir müdahale olmadığını hatta o düşünürün olmadığı durumlarda ortaya koyduğu görüşlerinin de olmayacağını göstermek amacındadırlar. Bunun sonucunda yeni bir görüşün oluşması sadece kişiye bağlı kalkarak vahyin müdahalesinin olmadığı ifade edilmek istenmiştir.¹⁰⁹

Hasan Hanefî'ye göre vaaz ve hitabet yönelimi, bir görüşün teorik muhtevasının mahiyeti olmadan dahi dini amaçla ortaya konuluyor olmasını ifade etmektedir. Bu tutum toplumsal olarak gerilemenin ve eskide kalma krizinin bir sonucudur. Vaazsal eğilim, belli kuralları olan yöntemler olmaktan ziyade karşıt retorik çeşididir. Malumu ilam, methetme veya savunma, cedel ve karşılıklı suçlama, kısa vadeli sezgi gibi türleri bulunmaktadır. Hasan Hanefî yöntem konusunda Batılı araştırmacıların ve Müslüman alimlerin kullandığı yöntemleri kaynak olarak kullanmama hususunda şu değerlendirmeyi yapar: Oryantalistlerin yöntemini ele alınan temalara araştırılmasından ziyade araştırma konuları olarak yaklaşımlarından dolayı gelenek ve yenilenme için yöntem olarak kullanılmadık. Aynı şekilde Müslüman araştırmacıların kullandıkları yöntemi ise tekrardan araştırılması gerektiği yoksa geleneğin tekrarı veya bozulmuş olması sebebiyle araştırmaları uygulamadık. Zira bizler geçmişteki kadim kültürün öğelerini yeniden yapılandırarak yenilenmesini istemekteyiz. Bilimsel çığırtkanlığın hatası ele aldığı düşünceleri nasıl aktaracağını bilmesine rağmen ne anlatacağını bilmemesi, vaazsal yönelimin yanlışı ise nasıl ifade edeceğini bilmemesidir. Gelenek ve yenilenme, her iki yanlıştın da ötesinde hem

¹⁰⁸ Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, 89-92.

¹⁰⁹ Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, 85-102.

ne anlatacağını (gelenek), hem nasıl aktaracağını (yenilenmedir) açıklamaya çaba harcamaktadır.¹¹⁰

Hasan Hanefî yöntem olarak İslam ve Batı dünyasını beraber ele almıştır. Doğu'dan Batı'yı Batı'dan Doğu'yu okuma tarzını ortaya koymuştur. Farabî ile Kant'ı, İbn Sîna ile Hegel'i, Ebû Hayyân et-Tevhidî ile Kierkegaard'ı bir arada ele almıştır. Hasan Hanefî, batı ve İslam aleminin durumunu yorumlamada Marksist metodolojiyi kullanmış, fenomenolojik yöntemle bir araya getirmiştir. Fenomenolojik yöntem ona İslamî kavramları istediği tarzda tevil imkânı tanımakta İslamî açıdan değer olarak görülen bir kavramı istediği bir lafızla ifade etme yolunu açmıştır. Hasan Hanefî'nin bu tutumunun altında, metafizik bir kaygıdan çok, özelde Mısır'ın genelde İslam aleminin geri kalmışlık sıfatından kurtarılması amacı yatmaktadır. Durum böyle olunca Allah, göklerden yere indirilmekte, bizzat evrenin içinde onunla içkin olarak (Spinoza'nın ele aldığı gibi) vahyi akla indirgeyerek insanların yorumuna sunmaktadır.¹¹¹

Hasan Hanefî Tevhid konusuna fenomenolojik açıdan yaklaşarak yalnız vahiyle ilişkili bir kavram olmayıp yeryüzüyle de ilişkili olduğu konusunda felsefe ortaya koymuştur. Çalışmalarında Mu'tezile'ye değer vermiş, Eş'arîliğe karşı çıkmıştır. Ona göre Mu'tezile'nin Roma ve Yunan medeniyetiyle karşılaşması sonucunda ortaya çıkan düşünce hareketi başlatıldıysa bizler de günümüzde Batı ile karşılaşmamız sonucunda yeni bir fikir hareketliliği başlatmamız gerekmektedir. İslamcılık görüşünü benimseyen Hasan Hanefî'yi anlamak için, Husserl'in fenomenolojisinde olduğu gibi özün kendisini ve yapısını bir bütün olarak ele alan bakış açısını anlamamız gerekir.

Hasan Hanefî *Mine'l-Akli İle's-Sevrâ* adlı eserinde insan bilimlerini, *Mine'l-Nakli İle'l-İbdâ* adlı eserinde medeniyet felsefesini, *el-Menhecu'l-Usul* de ise metodolojik yöntemi, *Mine'l-Fenai ile'l-Bekâ* kitabında da tasavvufî yöntemi temellendirme yoluna gitmiştir. *Mine'l-Nakli İle'l-Akli* adlı eserinde nakli ilimleri; tefsir, hadis, siyer ve fıkıh ilimlerini detaylandırmıştır. *el-Vahyu Ve'l-Akl Ve't-Tabia* adıyla yazdığı eserlerinde tabii ve fen ilimlerine değinmiştir. *Ulumu'l-İnsaniyye* bölümünde insan ve tarih bağlantısını İbn Haldun ekseninde değerlendirmiştir. Tefsir ilmini değişik açılardan ele alarak, İslami ilimlere uyarlamıştır.¹¹²

¹¹⁰ Hasan Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, 125-140.

¹¹¹ İlhami Güler, "Hasan Hanefî ve 'İslami Sol'", 158.

¹¹² <https://www.ide.org.tr/TR/listmenu/islmilimlerdeusl/detail/yeniuslarayislari?id=20572>

Hasan Hanefî; dini doğru bir şekilde yorumlama hususundaki düşüncelerini “*dini anlamada tek bir yöntem var mıdır?*” sorusuyla başlamaktadır. Dinin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması, insani ilimlere hâkim olmakla mümkündür. Zira din, sosyal, siyasi, psikolojik, tarihi ve ahlaki yönleri olan çok yönlü bir sistemdir. Sosyal ilimlerde her biri için ayrı bir yöntem olduğu gibi dini ilimler de yöntem konusunda her biri kendi içerisinde farklılık göstermektedir. Örneğin, dinler tarihi konusunda araştırma yapmak istenirse, tarihsel yönleme başvurulur. Din Sosyolojisi, dinin toplumdaki yerinin ve öneminin nasıl olduğunu belirlemek için sosyolojik yöntemi kullanır. Din Antropolojisi, dinin nasıl öğretilmesi gerektiğini belirleyebilmek için antropoloji yöntemini kullanmaktadır. Bu örnekler bize, dinin toplumda nasıllığı üzerinde konuşabilmek veya öğretilmesi için tek bir yöntem olmadığını her ilim dalının ayrı bir yöntem izlediğini göstermektedir. Fakat çoklu yöntemler önünde duran bazı engeller yer almaktadır.¹¹³Bunlar şu başlıklarda toplanabilir: Yorum Tekelciliği, Dini Otoritenin Siyasallaştırılması, Geleneğin Dînîleştirilmesi, Dini Metinleri Salt Lafzî Açıdan Yorumlama.

Geleneksel miras ve yenilik bir toplum projesi olmanın yanında dini çalışmalar arasında da bir metodoloji olarak görülebilir. Günümüzde dini alanda araştırma inceleme yapan kişiler arasında, araştırma yapanların İslam’a inanması veya sadece bir araştırmacı kimliği taşıyor olması konusunda ayrılık yaşanmaktadır. Çalışma yapan kişilerin koyacağı yanlış bir kural izlediği yöntemin yanlış olduğunu gösterir. Bu nedenle Hasan Hanefî İslam alimlerinin ve Batılı bilginlerin çalışmalarında izledikleri tutumu sorgulamayla işe başlar. Batılı bilginlerin kendilerince kullandıkları ilmi yöntemleri şöyle sıralar: 1) Tarihi yöntem 2) Analitik yöntem, 3) Yansıtma yöntemi 4) Çevre Kültürlere İndirgeme. Müslüman aydınların kullandığı duygusal (vaaz, hitabî) yöntemleri ise şu maddelerle sıralamaktadır: 1) Tekrar veya tahsil-i hasıl 2) Savunma veya övünme 3) Cedel ve suçlama 4) Kavrayışın mevziliği veya geniş ufuklu ve kapsayıcı olamama. Tecdid’in yöntemi ise; 1) Yeni bir dil oluşturmanın zarureti, 2) Geleneksel dilin eksikliklerini tespit etmekle olmaktadır.¹¹⁴

Geleneksel dilin eksiklikleri ve tecdid dilinin özellikleri büyük önem taşımaktadır. Geleneksel dil, günümüz şartlarında görevini yerine getirmekte zorlanmaktadır. Hasan

¹¹³ Ramazan Altıntaş, “Dini Anlamada Yöntem Sorunu: ‘Hasan Hanefî Örneği’”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/2 (Temmuz 2017). 276.

¹¹⁴ Hasan Hanefî, *et-Tûras ve't-tecdîd*, Kahire, 1980, s. 64-79. ayrıca bk. İlhami Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, 217-224.

Hanefî'ye göre bu durumun sebebi şunlardır; Allah kelimesi kesin bir anlamı karşılamak yerine varlığın sebebi olarak bir gereksinimdir. Onu sınırlamak anlamına gelmesi sebebiyle O'nun için kapsayıcı olarak net bir tanım yapmak mümkün değildir. Hasan Hanefî bir lafız için kullanılan kelimeleri anlamından ayrı görmektedir. Toplumsal şartların değişimiyle birlikte zamanın gerekleri doğrultusunda kelimelerin anlamları da değişecektir. Allah kelimesi, fakir biri için yiyeceği ifade ederken, bir köle için özgürlüğü çağrıştırmakta, zulme uğrayan kimse için hakkın hukukun işlemesi anlamına gelir. Hasan Hanefî'ye göre, geleneksel dilin diğer kusuru, bütünüyle dini nitelikte olmasıdır. Fakat tarihsel süreçte dinler tarihi araştırmalarına bakıldığında, bir yanda tarihi din, diğer yanda vahiy dini yer alır. İktidar dinî-bireysel din, ilahi din-beşerî din gibi gruplamalar görülmektedir. Çağımızda din kelimesi, siyasi ve politik söylemleri, dini akımları veya mezhepleri çağrıştırmaktadır. Geleneksel din bir görüşü ve düşünce biçimini ifade etmekten ziyade olaylara dayanır. Bu geleneksel dilin diğer eksik yönünü oluşturur. Örneğin, fıkıhta Hanefî, Malikî, Hanbelî, Şafî ya da usulu'd-din'de Mu'tezile, Eş'arîlik, Şia gibi. Felsefe'de Kindî, Farabî İbn Sina. Bu sayılanlar özgün birer inançla ilgili kavramlardan ziyade tarihsel özellikteki şahıslar ve mekanlara nispeten bu isimle anılmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan fikirleri şahsa has kılma tutumu bağımsız ve özgür düşünmeyi engellemektedir. Şahıslar düşüncelerin evvelinde geldikçe tartışma bireyler arasına indirgenmiş olur. Fakat olması gereken düşüncenin özgünlüğünü sağlamaktır. Kadim mirastan bize aktarılan din, kuralcı ve kat'î özelliktedir. Konulan kurallar her zaman dilimine hitap etmemektedir. Günümüz şartlarına uyumlu olarak yenilenmelidir.¹¹⁵

Hasan Hanefî, dil alanında geliştirmiş olduğu tecdid dilinin özelliklerinden 'manaya mutabık tabir' ilkesini benimseyerek anlatım şekli ve anlamın birbirinden ayrı şeyler olmadığını ifade etmektedir. Ona göre dil, genel; kapsayıcılık özelliğini taşıması için açık ve genel olmalıdır. Akli yanı ağır basmalı, metafizik konularından ziyade konusu, içinde yaşadığımız evren olmalıdır.¹¹⁶

3.2.Hasan Hanefî Düşüncesinde Gelenek

Gelenek, topluma hâkim olan medeniyet içerisinde bize kadar ulaşan malzemelerin tamamına verilen isimdir. Hem geçmişten miras olarak intikal eden hem de farklı seviyelerde mevcut bulunan şu anki durumu ifade eden bir konudur. Gelenek konusunda

¹¹⁵ Hanefî, *et-Tûras ve 't-tecdîd*, 98-100. ayrıca bk. Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, 224-226.

¹¹⁶ Hanefî, *et-Tûras ve 't-tecdîd*, 108.

farklı düzeyde tanımlamalar mevcuttur: ilki kütüphanelerde, arşivlerde, mescitlerde varolan ve yayımlanan bir gelenektir. Bu anlamda gelenek maddi varlığı bulunan yazılı olandır. Mevcut bulunan, yayımlanan gelenek günümüze kadar yayım vasıtasıyla ulaşmıştır. Fakat gelenek tek başına maddi birikime sahip, yayımlanmış veya yayımlanmamış eserlerden oluşmaz. Gelenek herhangi bir tehlike altında kaybolma ihtimali olan yalnız teorik bilgilerden oluşan başlı başına varolan şey de değildir. Nazil olan zamandaki gerçeği oluşturan gelenektir. Öyleyse gelenek, değişime açık olan gerçeklerden ayrı değildir. Neredeyse her zaman diliminde maslahatlar doğrultusunda belirlenen fikirler toplamıdır. İçinde bulunduğu zamanın şartları hakkında da bilgi vermektedir. Gelenek tarihsel süreçte sabit ve değişime karşı dogmalardan oluşmaz, nazari inançların dünya görüşlerinin uygulanan pratiklerini ifade eder. Gelenek maddi bir birikime indirgenemeyeceği gibi yalnız teorik ifadesi bulunan zihinsel bir olgu da değildir. Kadim gelenek arkeolojinin inceleme alanına giren eskinin araştırılarak ziyaret edilmesi değildir. O gerçekliğin bir parçası olarak geçmişten geliyor olsa dahi günlük hayatta sergilenen davranışlara yön vermektedir. Bunun kaynağı ise kutsala olan bağlılık veya korkunun bir sonucu ya da gerçekliğin benzerini bulduğu geçmişe güvenerek yapılan davranışlardır. Genel anlamda gelenek, tarihin içerisinde varolan ve kişiyi belli davranışları sergilemeye iten olgular ve aktif davranışlar bütünüdür. Bu amaçla geleneğin yenilenmesi tarihsel sürecin akışından kaynaklı olarak zorunludur. Yenilenme olmadığı takdirde kadim mirasın savunuculuğunu yapmak dışında bir işlevi kalmamış olacaktır. Oysa gelenek canlıdır, yaşayan bir gerçekliktir. Geleneğin yenilenmesi toplumun davranış tarzlarının da yenilenmesini beraberinde getirir. Gelenekte biriken bu enerji ancak yenilendiği takdirde aktif hale gelecektir.¹¹⁷

Hasan Hanefî'ye göre gelenek değişen ve gelişen zamanın şartları karşısında süreklilik özelliği göstermek zorundadır. Bunu ise yenilenmeyi ilke edinerek gerçekleştirecektir. Zira çağın getirilerine uyum sağlayamaması onu zamanla yok olmaya mahkûm değerler bütününe dönüştürecektir. Bu ise kültürel mirası ileriye taşımanın önünde bir engeldir. Yaşanan her zaman diliminin yeni özellikleri vardır. Geçmişten gelen birikim yeniyile bütünleşerek geleceğe intikal edecektir. Bu açıdan gelenek ve yenilenme olgusu her an canlı tutulmak zorundadır. Geçmiş birebir geleceğe aktarmak mümkün olmadığı gibi tamamıyla değiştirilerek ileriye taşımak da mümkün görünmemektedir. Toplum vicdanına

¹¹⁷ Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, 11-15

yerleşmiş ve onunla bütünleşmiş bazı uygulamalar değiştirilmeden geleceğe uzanabilir. Fakat koşullar gereği bu değerlin özüne dokunulmadan yapısal değişikliklerle yenilenme imkânı bulması ve geleceğe taşınması kolay olacaktır.

Hasan Hanefî geleneğin geçmişi taklit anlamı taşımadığını belirtir. Ona göre gelenek varolan kültürü yok edip yerine yenisini getirmek değil, onu korumak ve geliştirmek anlamına gelir. Öteki olanın karşısında ben'den yola çıkmaktır. Fakat gelenek *tradition* kelimesiyle ifade edilirse ortaya anlamsal açıdan karışıklık çıkabilir, bu kelime hem gelenek anlamı taşır hem de taklit manasına gelmektedir.¹¹⁸ Zira modern çağın yenilenme hususunda kendine göre bir yöntemi vardır. Eski ile yenin bir araya getirildiği medeniyeti ifade eder. Fakat taklitçilik doğru bir yaklaşım değildir. İslamcı düşünürlerin geçmişi, laiklerin ise gelecek zamanı taklit etmesi gibi. Aslında her iki kanadın da eski ile yeni bir araya getirip sentezleyerek modern döneme hitap eden bir tarz üretmeleri gerekmektedir.¹¹⁹

Hasan Hanefî geleneğin incelenmesi konusunda yöntem olarak, gerçeklerin araştırılması ve incelenmesi hususunda geleneğe ayrı değer atfetmektedir. Gelişen ve değişen çağın ihtiyaçlarını karşılayamayacağı düşüncesinde olduğu için buna karşılık yeni kelamı önermektedir. Bu tutum onu akılcı olması sebebiyle Mu'tezile kelamına daha yakın göstermektedir. Fakat o, bazı yönleriyle Mu'tezile'yi, tecdit projesiyle uyumlu görmez. Mu'tezilî düşünce sisteminde hakim olan Allah'ın aşkınlığı fikri ile Hasan Hanefî'nin ortaya koyduğu İslamî Sol düşüncesinde Allah'ın içkinliği konusu birbirine karşıt görüşlerdir. Buna rağmen Hasan Hanefî, İslamî ekollere karşı müsamahalı durarak kendi projesine uyumlu olanları ele alır. İslami ekoller arasında birbirine üstünlük durumu söz konusu değildir. Örneğin, Haricî ekolün devrimci yönünü İslamî Sol'un içerisine katmaktadır.¹²⁰

3.2.1. Hasan Hanefî Düşüncesinde Gelenek ve Yenilenme

Hasan Hanefî'ye göre değişimin ve yenilenmenin ilk adımı olarak işe gerçeklikle başlamak ve yeni ortaya konan her fikir için yenilenmeyi referans almak gerekir. Geleneğin

¹¹⁸ Hasan Hanefî - Muhammed Abid el-Cabiri, *Doğu-Batı Tartışmaları*, trc. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2022; 90.

¹¹⁹ Hasan Hanefî, "İslamcılık ve Laiklik", trc. Ramazan Yıldırım, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2004). 121.

¹²⁰ Işık, "Akideden Devrime, Yenilgiden Zafere: Hasan Hanefî ve Geleneğin Yenilenmesi Projesi", 114-115.

yapısındaki kadim değerler de bu gerçekliğin bölümleridir. Öncekilerden devralınan yenilmişlik duygusu, ‘tedbir kaderin önüne geçemez’ ifadesiyle teselli bulmaya çalışılmakta, kaza ve kadere iman kuralıyla çağdaş reform düşüncesinin keskin kuralları törpülenmektedir. Tanrı’nın varlığı veya akli konularda evrenin sonu veya ahiret konularında teşbih ve tescim yoluyla teselli aranmaktadır. Müslümanlar varolan naslara takılarak nassın kaynağı hakkında akli herhangi bir yorum arasında ilişki kurmakta zorlanmaktadır. Devlet başkanı seçimi konusunda korkak ve çekingen davranılarak kabullenme yoluna gidilmektedir. Geleneğin içerisinde Müslümanların bu duruşunu destekleyen konular kabullenilmektedir. İşte tabiat karşısındaki duruş da buna benzemektedir. Mevcudiyetin varlığını görmezden gelerek onun özerkliği ve bağımsızlığı yok sayılmaktadır. Zira Müslümanların bakış açısına göre maddeci her yaklaşım inançsızlık anlamına gelmektedir. Kadim gelenekte aklın yeri; dini aklamak, her açıdan onu temize çıkarmaktır. Değişmezlik düşüncesi sonucunda gerçeklerin donuklaştırılmasıyla akıl, bağımsız hareket edemediği gibi yönünü realiteye de çevirememektedir. Gelenekte teorik akıl pratik akıldan daha üstün görülmüştür. Pratiğe dayalı fakülteler yerine teori ağırlıklı fakültelere yönelinmiş, üniversiteler teknik meslek liselerinden öncelikli, akli ile çalışan kişi bedenini ve gücünü kullanarak çalışandan daha üstün, memur çiftçiden daha değerli addedilmektedir. Gelenekte teoriye ilişkin üstünlükler, eyleme dair üstünlükten daha değerli görülmüştür. Fakat gelenek çağın düşüncesinde varlığını sürdüren, onu bazı davranışları yapmasına destek veren aktif olarak varlığını koruyan bir değerdir. Bu durumda gelişmelere ayak uydurabilmek adına geleneğin yenilenmesi zorunlu hale gelmektedir. Gelenek yalnız eskiden miras olarak aktarılan unsurları savunmakla kalmaz geçmişten beri varlığını sürdüren yaşantılardan da bir parçadır.¹²¹

Hanefî, İslami ilimlerin yenilenerek zamanımıza uyumlu bir şekilde sunulmasını amaçladığı projesine et-turas ve’t-tecdid (kültürel miras ve yenilenme) adını verir.¹²²

Hasan Hanefî’ye göre “tecdid” Allah’ın tamamladığını bildirmiş olduğu dini¹²³ ifade ettiği gibi ya da bu dinde bulunan iman ve ibadet şekillerinin yenilenmesi olarak algılanmamalıdır. Vahyin asıl unsurlarının değiştirilmesi ve yenilenmesi mümkün değildir.

¹²¹ Hasan Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, 15-20.

¹²² Hasan Hanefî, *Mine’l-Akide ile’s-Sevra*, c.1, s.79. ayrıca bk. Hilmi Karaağaç, *Hasan Hanefî’nin Kelam İlmini Yenileme Projesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2008), 6.

¹²³ el-Maide 5/3.

Zira dinin esas hükümlerini Allah'tan başkasının değiştirme ve yenileme yetkisi bulunmamaktadır. Dini alanda yapılacak olan tecdit dinin temel unsurlarında değil, bu sabiteler hakkındaki yorumu ve anlayışı yenilemekle gerçekleşecektir. Tarihsel süreçte bazı durumlarda dinin esasını doğru bir şekilde uygulamak adına yetersiz ve eksik kalan yorumu güncellemek gerekir. Dolayısıyla tecditten anlaşılması gereken şey, dinin aslının ve özünün değiştirilmesi veya yenilenmesi değil dinle ilgili yorumların değişimidir.¹²⁴ Tecdit kavramı yerine bazen ihya kavramı da kullanılmaktadır. Tecdit kelimesi hadislerde de geçmektedir.¹²⁵ İhya kelimesi ise hem hadiste¹²⁶ hem de Kur'an-ı Kerim'de¹²⁷ geçmektedir.

Hasan Hanefî'ye göre gelenek ve yenilenme zaman içerisinde ortaya çıkan doğal bir duruştur. Geçmiş zaman ile şimdiki an arasında varolan şey şudur. Yani şuur; geçmişten gelen manevi değerlerin günümüzde mevcut olan gerçeklikle karşılıklı ilişkisidir. Gelenekten aktarılanların çözümlenmesi ile yenilik arzusu olan düşünce yapısının bir araya getirilmesiyle oluşmaktadır. Çağdaş olguların incelenmesi bir bakıma günümüze kadar gelen kadim değerlerin analizidir. Gelenek ve yenilenme yeni bir düzen oluşturur. Gelenek, geçmiş içinde barındırma durumu, yenilenme ise şimdiki zamanı ifade etmesi sebebiyle geçmiş ve gelenek arasındaki bağ ifade eder. Arada kurulan bu bağ yeni karşılaşılan durumlara adapte olmayı kolaylaştıracağı gibi eskiyi de geleceğe taşımayı kolaylaştıracaktır.¹²⁸

Hasan Hanefî, gelenek ve yenilenmeyi milli bir sorun olarak ortaya koymaktadır. Geleneğin toplum üzerindeki psikolojik ve sosyal yönünü ele alarak yenilenme amacı taşır. Toplumda bu bağlamda fıkırsel mücadele ön plandadır. Çağımızdaki yenilgi, askeri bir yenilgi söz konusu olduğu gibi bunun ötesinde geleneksel anlamda yenilgi aklın ve ruhun elden gitmesi anlamını taşır. Dolayısıyla kadim gelenek yeniden yapılandırılarak değerlendirilmelidir. Medeniyetin yeniden şekillendirilmesi ve ilimlerin tarihle irtibatlı olarak yeniden ele alınması gerekmektedir.¹²⁹

¹²⁴ Muammer Esen, "Dini Düşünce'de Tecdid", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Temmuz 2009): 39-40.

¹²⁵ "Allah bu ümmete, her yüz senenin başında, dinlerini yenileyecek bir müceddid gönderir." Ebu Davut, *Sunen*, "Kitabu'l-melahim", hadis no:4291, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Daru İhyai's-sunneti'n-nebeviyye, 1952, IV. 109.

¹²⁶ Hadislerde geçen ehyu's-sunne (Sünneti ihya edin) ifadeleri örnektir.

¹²⁷ "Ey İnsanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye layık olan O'dur." el-Fâtır 354/15.

¹²⁸ Hasan Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, 21.

¹²⁹ Hasan Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, 233-234.

Hasan Hanefî'ye göre ilimlerin muhtevası içinde yaşadığı zaman ve mekândan oluşmaktadır. Zamanla gereksinimler ve toplumsal yapıda değişim meydana gelmektedir. Bu değişim beraberinde ilimlerin konusunun da yenilenmesini gerekli kılmaktadır. Burada çözümleme ölçütünün en dikkat çeken şuur'dur. Şuur, beşerî bir değerlendirme kriteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Akıl, kalp ve bilinç şuurunu oluşturan unsurlardır. Hasan Hanefî, şuurun ön planda tutularak konularının ve amaca ulaşmak için izlediği yolun yenilenmesini istediği İslamî disiplinler; fıkıh usulü, kelim, felsefe, tasavvuf ve tefsirdir.¹³⁰

Hasan Hanefî'nin "Kadim kültür karşısındaki konumumuz" kapsamında fıkıh usulünün yenilenmesi, değerlendirilmesi söz konusudur. Hasan Hanefî'ye göre fıkıh usulü Kur'an vahyinin toplum bünyesinde oluşturmaya hedeflediği en önemli akli ilimdir. Dolayısıyla fıkıh usulü konusunu şuur bağlamında çözümlemeye çalışmaktadır. İslam'da içtihadın ön plana çıkmasıyla konulacak olan hükümlerin hareket noktasını Kur'an-ı Kerim değil, esbab-ı nüzul rivayetleri oluşturmuş, olaylar göz önünde bulundurulmuştur. Böylelikle nasslar statik olarak kalmıştır.¹³¹

Hasan Hanefî'ye göre modern araştırma düzlemlerinin ortaya çıkarılması şuur ile mümkün olacaktır. Kadim mirasın yenilenerek, bunların içerisinde kapalı kalan anlamların açığa çıkarılması ancak dilsel yenilenme sayesinde gerçekleşecektir. Gelenek farklı açılardan bakılarak yorumlanabilir bir yapıya sahiptir. Fakat yenilenme, geleneği çağın bakış açısıyla yenilik getirilerek okunmasını gerektirir. Bu tutum geleneğin önceden yapılan yorumunun yanlış olduğu anlamına gelmez zira asıl hatalı olan kısım geleneğin çağın düşünürleri tarafınca yenilikçi olmayan dar bir pencereden okunması kısmıdır. Geleneksel ilimler içinden kapalı bir biçimde varolan modern değerlendirme ölçütlerini ortaya çıkaran fakat geleneksel ilimlerde dönemin koşulları itibarıyla kendine fırsat verilmemiş olan analiz seviyesi şuurudur. Fıkıh usulünde şuur, nakledilen bilgiler, dil kuralları ve kurallardan oluşmaktadır. Nakledilen haberlerin doğruluğu ve güvenilirliği ravinin şuurunun nesnellğine ve bu şuur vasıflarının akıl, buluş, adalet, zabt ve itikat gibi özellikler taşımasına bağlıdır. Dilsel kurallar, lafzın ilk akla gelen anlamı ve akli çıkarım yoluyla ulaştığı anlam özelliklerinin değerlendirilmesine dayalıdır. Kurallar/hükümler de davranış olarak sorumlu kişinin şuurunun ifadesini oluşturmaktadır.¹³²

¹³⁰ Hanefî, *et-Tûras ve 't-tecdîd*, 112.

¹³¹ Hanefî, *ed-Drasatu'l-felsefiyye*, Kahire 1987, s.99.

¹³² Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, 175.

Kelam ilminin konuları şuur bağlamında açıklanmadan anlamlandırılmaz. Örneğin Mu‘tezile’nin beş temel kuralının her birinde şuurdan söz etmek mümkündür. Felsefe’de şuur, tercüme döneminden sonra varolamaya başlamıştır. Tercüme eden kimse yabancı bir yazıyı kendi dilindeki anlam karşılığıyla çevirmeye gayret eder ve kendi kültürünün prensipleri içinde ifade etmesiyle şuur ortaya çıkar. Çünkü insan bir konuda bilgi elde ederken neyin bilincinde ise o’dur. İçinde yaşanan dünya da şuurunda olunan şey düzendir. Yenilikçi düşüncede olan kişinin şuurunun açık olması gerekmektedir. Geleneksel kültür bünyesine yerleşen aynı zamanda çağdaş kültürün de içinde varolandır. Şuur hem geleneksel hem de yenilik bağlamında varolan bir gerçekliktir. Avrupa medeniyeti, herşeyin başlangıcına ve merkezine insanı ve insani şuurı koymuştur. İslam medeniyetinde ise tercüme döneminden sonraki süreçte şuur dili oluşturulmaya başlanmış, böylelikle şuur kadim mirasta ve yenilik fikrinde kendini göstermiştir.¹³³

Eski dönemlerde Sokrat’ın “*Kendini kendinle tanı*” ve “*Kendini tanıyan Rabbini tanır*” sözleri insanın benliğini ve ruhundaki hakikati gün yüzüne çıkarmak amacıyla yaptığı şuur analizinin özünü oluşturur. Husserl’in aydınlanma dönemi sonrasında bilinç bağlamında söylemiş olduğu yorumu da “*şunu bilmelisin ki hakikat senin kendi içinde saklı*” aynı konuyu ele almıştır. Eski kültür eski Kelam ilminin temelini oluşturmaktadır. Çağdaş Avrupa Kültür ve medeniyeti de Yeni Kelam ilminin belli düzen ve kurallar çerçevesinde, planlı ve organize bir şekilde geliştirilmesinde esas alınmak zorundadır.¹³⁴

Eski kelam düşüncesinde varolan seçeneklerden birini benimsemek Yeni Kelam ilmini sistemli hale getirmede yeterli olmayacaktır. Yeni bir form ortaya koymadan eskiler arasından alternatifler üretmek yenilik değil hazır bulunanları sınırlamak anlamı taşır. Yeni kuşaklara kendi dönemlerine uyumlu, koşulları da dikkate alarak yeni ideolojiler oluşturmalarına fırsatlar sunulmalıdır. Böylelikle geleneksel teolojiiyi, yeni kelama dönüştürme projesi tamamlanacaktır. Hasan Hanefi’ye göre Yeni Kelam ilmi, Allah adına bir söz söylemek değil, Allah hakkında fikirler ileri sürmektir. Varolan inanç sistemini salt verilerle savunmak yerine realite bağlamında ortaya çıkan sorunlara çözüm üretmektir. Bu anlamda yalnız öteki dünyanın kurtuluşunu değil, realiteye dönüş yaparak topluma bir yön çizmektir. Asıl amaç kendi değerlerini koruyarak zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilmek

¹³³ Hanefi, *Gelenek ve Yenilenme*, 174-181.

¹³⁴ Hasan Hanefi, “Kelam İlminin Tarihselliği”, trc. İbrahim Aslan, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 45/1 (April 2004): 161.

adına yeni formüller üretmektir.¹³⁵

Hasan Hanefî'ye göre maslahat gereği bir takım sabit dini değerleri yenilemek, tekrardan ihya etmek de tecdittir. *“Ey İnanalar! Sizi size hayat verecek şeye çağırdığında Allah’a ve Resulünün çağrısına icabet edin.”*¹³⁶ ayetinde belirtildiği gibi İslam Allah tarafından yaşanan hayata tecdit ve ihya etmek üzere tebliğ edilmiş bir dindir. İslam dini insanları, aklını kullanarak cahiliye unsurlarından arındırılmış şekilde yeni bir hayata davet etmektedir. İslam dini insanı çevresinde gelişen olaylar üzerinde aklını kullanmaya, düşünmeye davet eden aktif ve yenilikçi bir dindir. Dolayısıyla Müslümana düşen sorumluluk, Allah tarafından indirilen bu dine sonradan giren cahiliye unsurlardan temizleyerek onu ilk günkü saf haline dönüştürmektir. Tarihsel anlamda bugüne kadar ulaşan inanca zarar veren her türlü hurafe ve batıl düşünceyi ortadan kaldırarak dini düşünceyi yenileme çabasında olmak Müslümanın görevidir. Tecdid, devam eden dinamik bir ıslah, ihya ve ibda projesinin adıdır.¹³⁷ Zira Kur’an’a göre İslam ümmeti orta yolcu, hak ve hidayet üzerine olan herhangi bir kaos ve çekişmeden yana olmayan dalaletten uzak bir topluluktur. Sahabeler de akli çıkarımlar neticesinde icma ettiği konuları yeni fetvalarla desteklemişlerdir.¹³⁸

Hasan Hanefî'ye göre gelenek ve yenilenme modern dönemin getirilerine uyumlu olarak yeni bir vizyon oluşturmayı hedeflemektedir. Örneğin, tevhid her dönemde benimsenmektedir fakat onu algılama ve yaşama şekli zamanın şartlarına göre değişiklik göstermektedir. İnsanın varoluşu ve yükümlülükleri konusu da tarihin her zaman diliminde farklılık göstermektedir. İslam medeniyeti değişmez durağan bir özellikte değil, her dönemde farklı tercihler sunan bir çeşitliliğe sahiptir. Zira ictihat fıkıh usulünde kullanıldığı kadar kelim ilminde de kullanılan bir yöntemdir. İctihadın işlevi ortaya konulan teorilerden uygun olanından çağın gereksinimlerine göre seçim yapmaktır. ‘Asrın ruhu’, ‘çağın ihtiyaçları’ ‘çağdaş gerçeklik’ olarak ifade edilen durumlar, herhangi bir sınıflandırmaya işaret etmemekle birlikte manevi oluşumlara sosyal olgulara atfedilmektedir. Yaşanan durumları kişilere veya milletlere indirgemek, kendi geleneksel değerlerindeki sapmayı ve Batı’nın yöntemine yakın bir tutum takınmış olmayı ifade

¹³⁵ Hanefi, “Kelim İlminin Tarihselliği”, 71.

¹³⁶ el-Enfâl, 8/24.

¹³⁷ Esen, “Dini Düşünce’de Tecdid”, 39-40.

¹³⁸ Hasan Hanefî, *İslamî İlimlere Giriş*, trc. Muharrem Tan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 152.

eder.¹³⁹

Hasan Hanefî'nin, eski ile yeni arasındaki bağları koparmadan kültürel mirası ve geleneği, eleştirme ve varolan değerleri yenileme yoluna giderek gelecek kuşaklara, bütün zaman dilimine hitap eden bir miras bırakmayı amaçladığı, bunu yaparken kendine özgür metot izlediği, içtihatla ve aklın unsurlarını da baz alarak tecdit projesini uygulamaya koyduğu söylenebilir. Hasan Hanefî tecdit projesini *et-Turâs ve't-Tecdîd* (kültürel miras ve yenilenme) veya el-Yesaru'l-İslami (islami sol) kelimeleriyle ifade eder. Turâs, Hasan Hanefî'ye göre "hâkim medeniyet" (el-hadaratu's-sa'ide) içerisinden geçmişten miras olarak bugüne kadar varlığını sürdüren herşeyi kapsamaktadır.¹⁴⁰ Tecdit ise bu bağlamda turas'ın günümüzün şartlarına uyumlu olarak yeniden yorumlanması ve değerlendirilmesidir. Burada tecdit ile ifade edilen yenilenme turasın yenilenmesi değildir. Tecdit bir araçtır. Turas ise amacı oluşturur. Hasan Hanefî *et-Turâs ve't-tecdîd* yerine el-asale ve'l-mu'sâara (asla bağlılık ve çağdaşlaşma) ifadesini de kullanmaktadır. Çağın şartlarına göre yenilenme olmadan asla bağlı kalmak taklit anlamına gelmektedir. Geçmişte yaşananlarla övünmek olayın aslından, özünden uzak kalmaya sebebiyet verecektir. Gelenek ve yenilenme yalnız geçmişe bağlı kalarak bununla yetinmek kültürel mirası yüceltmek veya yeniyle yetinerek geleneği devre dışı bırakmak anlamlarına gelmez. Yenilenme projesinin geçmişten bugüne kadar aktarılan geleneksel mirasın bir kısmını alıp eski (turas) olandan çıkarım veya kıyas yaparak yeni şeyler ortaya koymayı amaçlayan sentezci bir bakış açısına da sahip değildir.¹⁴¹

Çağdaş İslam düşüncesinin modern dönemde temel sorunları üç başlık altında toplanabilir: Yenilgi anı, taklit ve geleneğin yenilenmesi. Batı karşısında yenilgi yaşanılmaktadır. Zamanın ve şartlarının gerekli kıldığı muamelatın ve sosyal ilişki tarzlarının bugüne hitap etmesi beklenilemez. Geçmişte uygulanan çözüm yollarının günümüz toplumunun modern sorunlarına çözüm üretmesini beklemek yanlış olacaktır. Gelenek toplumun modern şartları göz önüne alarak yeniden inşa edilmelidir. Geçmiş zamanda belli bir mekânda oluşturulmuş olan geleneği olduğu şekliyle almak tekrardan ve taklitten öteye geçmeyecektir. Afgani ve çağdaşlarıyla başlayan reformcu gelenek anlayışı devam ettirilmelidir. Din eğitimi verilen okullarda geçmişte oluşturulan bilgi birikimi aynı

¹³⁹ Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, 23-25.

¹⁴⁰ Hanefî, *et-Tûras ve't-tecdîd*, Kahire, t.y, s.11.

¹⁴¹ Hanefî, *et-Tûras ve't-tecdîd*, 23-28.

şekliyle tekrar edilmemelidir. Aksi takdirde kendimiz üzerine bir şey söylemediğimiz sürece gelenek ölü hale getirilecektir.¹⁴²

Yenilenme üç kısımdan oluşmaktadır. 1) Geleneksel kültürel mirasına göre konum. 2) Batı kültür ve medeniyeti karşısındaki duruş. 3) Günümüzdeki gerçekler karşısındaki yer. İlk maddede yer alan; eski kültür karşısındaki konum, Turas ile din ilişkisi bağlamında ele alınabilir. Bu bağlamda turas, toplumda yaşanan hayatın farklı aşmalarında geçmiş ile günümüz arasında insanların bilincinde varlığını sürdürmeye devam etmektedir.¹⁴³

İslami ilimlerin üretmiş olduğu dini algılama biçimi, Müslüman toplulukların hayatını, yaşayışını her bakımdan etkilemektedir. Din, kültürden etkilenmesi açısından ondan bir kısımdır fakat kültür dinin herhangi bir bölümü olmamaktadır. Farklı dönem ve yerlerde oluşan medeniyetin kendisi turas'tır. Fakat medeniyet olarak kabul edilen bütün değerler dinin içerisinde bulunmamaktadır. Aynı şey din için de geçerli bir durumdur. Örneğin cibr (zorlama) dinin hiçbir yerinde ve zaman diliminde olmamakla birlikte gelenekte yer almaktadır. Tarihsel durumlar ve beşerî konular dinde varolmakla beraber kültürde bulunmamaktadır. Gelenekte yer alan unsurlardan veya konulardan herhangi bir şeyi benimsemek veya kabul etmek dini anlamda inkara girmek anlamına gelmez. Günümüz İslam medeniyetinde çağımızda yaşanan gelenek onu koşulsuz ve şartsız kabul eden veya geri kalmışlık sebebi olarak görüp yaftalayan gruplar ya da eskiden biraz yeniden biraz olarak seçen gruplar bulunmaktadır. Fakat Hasan Hanefî turasın tenkit yöntemiyle ve toplum maslahatına uyumlu bir şekilde ortaya konulmuş üstün bir değer olduğunu, içinde bulunduğu toplumun kültürel değerleriyle beraber ele alınması gerektiğini düşünmektedir.¹⁴⁴

Hasan Hanefî, modern kültürün iki önemli kısmını ifade eden geleneksel kültür ile modern kültür arasındaki ilişkiyi kuracak geleneğin yenilenmesi projesini Batıcılık ve gelenekselcilik haricinde modern çağda Müslümanların problemlerine çözüm bulacak Üçüncü yol şeklinde tanımlamaktadır. Zira Batı medeniyetini olduğu gibi taklit etmek sorunlara çözüm sunmaz. Geleneksel İslam medeniyeti içerisinde modernleşmenin ve yenilenmenin yollarını bulmak gerekmektedir. Ayrışmış toplum yapısından ziyade birlik ve beraberliği sağlayacak “Modern İslam” ile seküler ve muhafazakâr kesim arasında bir

¹⁴² Yusuf Kaplan, “Geleneği Yenilemek Zorundayız”, *Eskiyeni Dergisi* 16 (Şubat 2010): 106-107.

¹⁴³ Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, 215.

¹⁴⁴ Hanefi, *et-Tûras ve 't-tecdîd*, 18-19.

orta yol bulunmak zorunluluktur. “Modern İslam” beraberinde ilerlemeyi, çağdaşlaşmayı ve sanayileşmeyi getirecektir. Dolayısıyla Hasan Hanefî’nin geleneğin yenilenmesi konusunda “Üçüncü Yol” ve “Modern İslam” kavramları tecdit projesinin diğer adlarını oluşturur.¹⁴⁵

Hasan Hanefî’ye göre gelenek ve yenilenme kadim mirasın yenilenmesidir. Bu bağlamda üç konu alanını içine alır: Birincisi geleneksel mirasın hangi şartlarda oluştuğunun incelenmesidir. İkincisi kişilerin ait olduğu manevi yapılar ve bu yapıların ne kadarının gelenekten ne kadarının sosyal kurallardan ortaya çıktığının değerlendirilmesidir. Üçüncüsü realitenin unsurlarının kendisiyle hangi düzeyde oluştuğunun değerlendirilmesidir. Burada şöyle bir değerlendirme yapılabilir: ‘Gelenek ve yenilenme’ bilgi ve toplum kuramları arasındaki ilişkiden, toplulukların yaşantı şeklinin analizini, milli ve toplumsal ihtilali hedeflemektedir.¹⁴⁶

Hasan Hanefî’ye göre yenilenme projesi bağlamında toplumsal değişimin gerçekleşebilmesi için İslam medeniyetinde kapalı kalan ve “insan ve tarih” konularının özellikle ele alınması gerekir. Çağdaş yaşantıda, insanın varoluş konusu görmezden gelinerek insan bu bağlamda kayboluş krizine saplanmışır. Aranılan kayboluşun cevabı milli kültürde ve şuurda bulunmaktadır. Medeniyetin eski kültürde anlatılan ilahi dönemden yeni beşerî döneme taşınması gerekir. İnsanın her zaman tarih bilincine, olaylara ve gerçek yaşantılara ihtiyacı vardır. Günümüzde insanın kayboluş krizini çözmek için Allah’ın bilgisinden insanın bilgisine doğru bir dönüşümü gerektirir. Dolayısıyla ‘gelenek ve yenilenme’ esas itibariyle teolojiden antropolojiye doğru bir dönüşüm projesidir.¹⁴⁷

Hasan Hanefî’ye göre geleneksel İslamî ilimlerden çağımız insan bilimlerine doğru bir geçiş yapılmalıdır. Zira içinde yaşanılan çağ, beşerî bilimlerin mevcut olduğu bir çağdır. Ona göre usulî’ d dîn (kelam) insanın evrene bakış açısını ve ideolojik düşünce yapısından oluşmaktadır. Felsefe ve Metafizik, eşyanın hakikatinden bahseden ilimler, tefsir; nasların anlam ve yorum ilmine, fıkıh; eğitim öğretim veya kanunlara tahvil edilebilir.¹⁴⁸

Fizikötesi alemi fiziğe, vahyi ise tabiata dönüştüren Hasan Hanefî’ye göre;

¹⁴⁵ Kaplan, “Geleneği Yenilemek Zorundayız”, 120.

¹⁴⁶ Hanefî, *Gelenek ve Yenilenme*, 30-31.

¹⁴⁷ Hanefî, *İslam Kültüründe İnsan ve Tarih*, 10-11.

¹⁴⁸ İlhami Güler, “Hasan Hanefî ile ‘Tecdid’ Projesi Üzerine Bir Söyleşi”, *İslami Araştırmalar* 6/3 (1992). 154.

Hız.Muhammed'e Allah tarafından indirilen vahiy tamamıyla tabiatla gerçekleşen sebepler neticesinde indirilmiştir. Dolayısıyla tabiat, vahyin kaynağı olması sebebiyle İslam dini "Aydınlanma"yı tabii/doğal din olarak kabul eder. Burada akıl, vahiy karşısında daha üst noktada yer alır. Bu evren için vahiy, peygamberlik ve mucize gibi herhangi bir müdahale olmamıştır. Bu durumda Tanrı düşüncesi evrende içkin olarak kabul edilir. Bu yenilikçi akıl, iyi davranışları geleneksel dini inanç pratiklerinin yerine geçmiştir.¹⁴⁹

Allah'ın kendi katından gönderdiği sözleriyle insanı kendine muhatap olarak seçmiş olması vahyin asıl konusunda da insan olduğunu göstermektedir. Vahiy ile gönderilen bilgiler insanın ilmi olacak bilgilerden oluşmaktadır. Fakat teoloji, beşerî bilgi içerisinde ele alan vahiy, yalnız Allah'ın bilgisi olan teolojiye çevirmiştir. Böylelikle vahiy ile uyum uygunluk içinde olan antropoloji Allah kelamına hitap eden ve uyan bir teolojidir. Allah'ın kelamında kendinden söz etmesi teoloji değil antropoloji yapmak istediğini gösterir.¹⁵⁰

Hasan Hanefî'ye göre teoloji ile kastedilen kelam ilmidir. Antropoloji ise insanlığın içinde yaşadığı sorunları ele alan ilim dalıdır. Amaç ise teolojiyi antropolojiye çevirmektir. Ona göre teoloji bir ilim değildir. Zira Allah bir obje ile ifade edilemeyeceğine göre onu obje olarak ele alan ilim de yoktur. Dolayısıyla teoloji ilahi ya da kutsal bir ilim dalı olmaktan ziyade zamanın kültürel yapısına dayalı tarihi bir ilmi ifade eder. İslam kültüründe yer alan teoloji, felsefe, tasavvuf ve fıkıh gibi akli esas alan dini ilimler farklı boyutlarda Allah'ı temel alırlar. Hasan Hanefî buradan şu soruya cevap aramaktadır: Allah çevresinde oluşan bir kültür modern zamanın getirileri karşısında ne söyleyebilir veya bu çağın ihtiyaçlarına karşılık verebilir mi? Allah ve insan fikri birer değerden oluşmaktadır. Allah'ın varlığı insanlar için inkâr edilemez bir gerçektir. Lakin toprak, özgürlük, demokrasi, kalkınma ve hedefler toplumun ve insanların karşılanması gereken birer ihtiyaçlarıdır. Bu durumda teolojiyi antropolojiye çevirerek kültürün en üst düzeyinde mihver değişikliğine gidilmelidir.¹⁵¹

Hasan Hanefî, antropoloji yaklaşımını Eş'arî kelamına karşı ele almıştır. Eş'arî düşüncesine göre insanda bulunan bütün sıfatlar Allah'a da atfedilir, böylelikle Allah evren ilişkisi aşkındır. Akıl nas karşısında acizdir. Fiillerin yaratılmışlığı konusunda ise kaza kader fikri hâkim olması dolayısıyla insan özgür değildir. İnsan, yaratıcı karşısında

¹⁴⁹ Işık, "Akideden Devrime, Yenilgiden Zafere: Hasan Hanefî ve Geleneğin Yenilenmesi Projesi", 105.

¹⁵⁰ Hanefî, "Teoloji mi Antropoloji mi?", 513-514.

¹⁵¹ Hanefî, "Teoloji mi Antropoloji mi?", 505-507.

durağan bir konumdadır. Bu sebeple Eş'arî kelimasının bu ilkelerine karşı da antropoloji ve hermenötik gelenekten yana durmuştur. İnsana ait olan sıfatlar, Tanrı'dan tekrar insana geri alındığında tarihte insan fiillerinde özgür ve özne konumuna gelecektir.¹⁵² İslam toplumunda inanç noktasında benimsenen ideolojik düşüncelerin İslam milletinin şu anki akidesi olan Usulî'd-Dîn (kelam) insanların gönlünde canlanmadıkça, azim ve gayrete dönüştürülmedikçe toplumların da ilerleme adına bir gelişimi olmayacaktır. İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanların canlılığını sağlayan destekleyen akide onları yeni bir tarih bilinci kazanmalarına sevk etmekte, birlik ve beraberlik vurgusu yapmaktaydı. Zamanla dini düşüncede meydana gelen duraklama kelam ilminde de taşlaşmış bir yapıya dönüşmesine sebep oldu.¹⁵³

Hasan Hanefî'ye göre Müslümanların karşılaştığı sorunlar akidenin devrime dönüştürülmesinin gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Asıl tehdit ilahî irade tarafından, semadan değil, içinde yaşanan realitelerden, yeryüzünden gelmektedir. Bu bağlamda eski kelam düşüncesinde ilahî kudret karşısında insan kudretini insan kudreti karşısında ilahî iradeyi konumlandığı şekliyle naklin karşısında duran aklı aklın karşısında nakli yerleştirmiştir. Burada yeni Kelam ilmi, üçüncü bir yol olarak şunu ortaya koyabilir: Maslahat ve vakıa.¹⁵⁴ Çünkü zamanın değişmesiyle ihtiyaçlar değişmekte yeni problem alanları ortaya çıkmaktadır. Bu problemlere zamana uygun yeni çözüm önerileri sunulması zorunluluk haline gelmektedir. Bu bağlamda toplum maslahatı hem teorik akıldan hem pratik akıldan payını alır.

Hasan Hanefî'ye göre Batı karşısında Müslümanlar tarafından iki tür tavır ortaya konmaktadır: İlk tavır, Batı'dan gelen her türlü malzemeyi olduğu şekliyle kabul etmektedir. İkinci tavır ise kendi benliğini, varoluşunu ve özünü ayakta tutabilmek için herşeye karşı olumsuz yaklaşan tavidir. Her iki durum da kendi içinde hatalı ve yanlıştır. Batı'yı özellikle bilimsel manada çalışma konusu olarak kabul etmeyip terslemek hatalıdır. İslam düşüncesi kendi benliğini koruyacak dinamiklere sahip geniş yelpazesi olan bir dindir. Geleneği zamandan ve mekândan tenzih ederek dışlamak gelişmesini engelleyecektir. Hasan Hanefî bu bağlamda "*Asla bağlı kalarak çağdaşlaşma*" fikrini ortaya koyar. Geleneğe bağlı kalmak ve çağdaşlaşmak, düşünce ve realitenin birbirine

¹⁵² Işık, "Akideden Devrime, Yenilgiden Zafere: Hasan Hanefî ve Geleneğin Yenilenmesi Projesi", 112.

¹⁵³ Güler, "Hasan Hanefî ile 'Tecdid' Projesi Üzerine Bir Söyleşi", 155.

¹⁵⁴ Hasan Hanefî, "Kelam İlminin Tarihselliği", 172-173.

bağlı olduğunu gösterir. Asla bağıllık ve çağdaşlaşma yenilenme projesinin iki önemli konusudur. Sonuç olarak Batı'nın tek başına evrensellik ideolojisi yıkıldıktan sonra özgür ve bağımsız bir 'ben' olarak maslahata uyumlu olan her türlü malzeme, her türlü kültürden çekinmeden alınabilir. Zira gerçeğin vatanı yoktur.¹⁵⁵

3.1.4. Hasan Hanefî Düşüncesinde Mu'tezilî (tevil-ta'li) ya da 'İslamî Sol' Eğilim

İslamî sol kavramı, İran Devrimi başta olmak üzere İslam alemindeki İslamcı hareketlerin Müslüman kimliğini korumayı hedefleyen siyasi bir düşüncedir. İran Devriminde, Ali Şeriatî, İmam Humeyni İslamî sol'un özünü oluşturan isimlerdir. İslam'ın beş temel kuralını İslam dünyasının günümüzdeki durumuna göre yeniden yorumlamayı temel almaktadır. İslami sol'un ön plana çıkan politik ve kültürel amaçlarından biri de batı medeniyetini bütün dünyayı kucaklayan algısını ortadan kaldırıp onun da diğer medeniyet ve kültürler gibi yerel özellikte olduğunu ispatlamaktır. Geleneksel İslam kültüründen nass'tan, Kitap'tan vakıya doğru ilerleyen yöntemin aksine İslami sol, beşerî ilimlerin malzemelerinden nassa ve Kitap'a giden bir yolu takip eder. İslami sol dış mihrakta siyonizm'e, sömürüye ve kapitalizm'e karşı içeride ise ezilmişliğe ve fakirliğe karşı bir duruşun adıdır.¹⁵⁶

İslamî Sol eğiliminin en önemli adı Hasan Hanefî'dir. Onun *et-Turâs ve 't-Tecdîd; Mine'l-Akide İla's-Sevrâ (Kültürel Miras ve Tecdit; Akideden Devrime)* adlı eseri küresel ölçekli denilebilecek kendi fikirlerini barındıran ansiklopedik özellikteki tecdit projesidir. Hasan Hanefî, beş ciltten oluşan bu projesinde kendi yöntemi ve tekniğiyle usulu'd-dini ele alarak yeniden yorumlamaktadır. Bu projesinin giriş kısmında amacını şöyle açıklar:

*Bizim imanımız Turâs ve Tecdîd'dir. Çağın krizlerini çözüm imkanıdır. Onun kültürel miras (turâs) içindeki işaretlerini, imalarını çözüp açıklığa kavuşturmaktır. Çağa, ilerleme yönünden yeni bir ivme kazandırmak uğruna, kültürel mirası yeniden inşa etme imkanıdır. Turâs, açıkladığımız üzere, toplumların önünde ruhsal hazinedir. Bu, vakıayı oluşturan yapıların teorik temel esasıdır.*¹⁵⁷

Hasan Hanefî'ye göre eskiler (kudema), seleften gelen her türlü konuyu herhangi bir yenileme yapmaksızın şerh etmişlerdir. Hasan Hanefî ise eskilerin birine tabi olmayı tercih etmelerine karşılık kendisinin yenilik getirmeyi benimsediğini ifade etmektedir. Ona göre

¹⁵⁵ İlhami Güler, "Hasan Hanefî'nin Tecdit Projesi", *İslami Araştırmalar* 7/2 (Bahar Dönemi 1994): 161-163.

¹⁵⁶ Güler, "Hasan Hanefî ve 'İslami Sol'", 157-158.

¹⁵⁷ Hasan Hanefî, *et-Turas ve 't-tecdit; mine'l akide ila's-sevra*, I/8; ayrıca bkz. Hanefî, *et-Turas ve 't-Tecdîd; mevkufuna mine't turasu 'l-kadim, Daru't tenvir*, Beyrut 1981.

ibtida, bir usule dayanmaksızın varolan metodun dışına çıkmak, ibda ise yeni bir yöntem ve usulü esas alarak onu yenilemek anlamına gelmektedir. Her zaman diliminin yeni bir içtihadı ve olumlu olumsuz yönleri bulunmaktadır. İçinde bulunulan zaman hesaba katılarak, şimdiye sahip çıkılmalıdır.¹⁵⁸ Ne var ki Hasan Hanefî'nin tecdit projelerinin yalnızca sözde kaldığı, teoriden pratiğe dökülemediği, entelektüel düzeyde tartışmalara konu olan fikirsel projeler olduğu söylenebilir.

Hasan Hanefî'nin yenilenme projesinin toplumsal yönünü, el-yesaru'l-islamî (islamî sol) ifadesi oluşturmaktadır. O, bu ismi Mısır'da yaşanan tartışmalarından sonra vermiştir. Ona göre din, olduğu gibi benimsenen, herhangi bir deneyden geçirilmeden kabul gören bir olgu değildir. Din, inanç sistemini bir adım öteye taşımaya yarayan değişim ve dönüşüm projesidir. İslam'ın sosyal yönü ağır basar. Aynı şekilde sol ifadesinin de toplumsal bir yansıması bulunur. Sol ve İslam'ın bir arada kullanılıyor olması bu tutuma aykırı düşmemektedir. Sağ veya sol yalnız politik boyutları olan kelimelerden ziyade, insani ilimlerde iki ayrı cepheyi oluşturmaktadır. Örneğin, psikoloji'de 'sol Freudcüler', felsefe'de 'sol Hegelciler' kavramları gibi.¹⁵⁹

Mezhepler tarihinde Mu'tezile sol olarak bilinirken, Eş'arîlik sağ görüşte ele alınır. Felsefe'de İbn Rüşd'ün akılcı tutumu sol, İbn Sina ve Farabi'nin İsrakiliği sağ cenah olarak görülür. Maslahatı ön planda tutarak herşeyin iyi olmasını istemeyi esas alan Maliki mezhebi sol, olayları önceden görerek çözüm üretme konusunda ilk akla gelen Hanefi mezhebi sağdır. Hz.Ali ve Hz.Hüseyin sol tarafta, Muaviye, Yezid ve Emeviler sağ tarafta yer almaktadır. İslamî sol, şekilselci bir yaklaşımla dini uhreviyattan ve körü körüne bağlanılan inançtan ibaret gören her türlü dini söylemlere karşıdır. Toplumun geleneksel mirasının yenilenmesine ve ilerlemesine engel olan Marksist eğilime de karşıt bir duruş sergilemektedir. Hasan Hanefî'nin ele aldığı sağ ve sol konuları bilimsel, sorgulayıcı ve teolojik yönleri de bulunan çok yönlü bir durumdur.¹⁶⁰

İslamî Sol'a göre, sömürgeciliğin hâkim olduğu çağımızda İslam sömürü karşıtı bir prensibi benimsemelidir. Doğal bir din anlayışına sahip, pratik yönüyle toplumsal hayatta kendine yer edinen İslam kendini içinde bulunduğu milli kültürle özdeş hale getirdiği için yabancı kültüre karşı milli bir oluşumun özelliğini taşır. Bağımsızlık vurgusu İslam'la

¹⁵⁹ Hanefi, *el-Yesâru'l-islâmî*, s.7-8.

¹⁶⁰ Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, 215.

özdeş kabul edilir. Kendi benliğini korumak ve yok olma ihtimalinden sıyrılmak için toplumlar geleneği “özgürlükçü teolojisi” olarak görmektedir. Hasan Hanefî’ye göre özgürlükçü teoloji, onun toplumda uygulamaya çalıştığı devrimci İslam ve kurtuluş prensibidir. Doğal bir din olarak İslam’ın modernleşme süreci, dört aşamada gerçekleşmektedir: Birincisi *Teolojik Düzey*: Dinin farklı bakış açılarıyla yorumlanması sebebiyle Tanrı düşüncesi aşkın olandan içkin Tanrı anlayışına çevrilir. Böylelikle ilahi otorite, yerini akla bırakır. İkincisi *Felsefî Düzey*: Dini öğelerin yeniden yorumlanmasıyla teoloji ontolojiye, düalizm monizme, ilahi kozmoloji tarihe, geleneksel toplumlarda önemli yeri olan ritüeller devrimci aksiyona döner. Üçüncüsü *Hukukî Düzey*: Dinin hukuksal seviyede yorumlanmasıyla biçimsel hukuktan şekilsel hukuka, tüm dengelimden tümevarıma, metinden gerçekliğe, lafızdan manaya devam eden bir sürece doğru gitmektedir. Dördüncüsü *Manevî Düzey*: Ruhsal ve manevî açıdan toplumlara yön veren bazı değişimler söz konusudur. Pasif yani durağan olarak toplum bünyesinde bulunan değerlerin yerini aktif rol oynayan değerler alır. Dahili olan harici yani dışsal olana, mistik hareketlerden özgürlük vadeden hareketlere, Theos’tan Pantheos’a dönüşür.¹⁶¹

İslamî Sol’a göre, modern gerçekliğimizi ifade eden kriter “yenilgi” içerisinde yaşamımızı sürdürüyor olmamız, birlik ve beraberlikten uzak olmamız ve yaşadığımız bölgede varlığını sürdüren otoriter yönetimlerdir. Bir diğer özellik ise, İslam dünyasındaki laikler/Batıcılar ve gelenekselciler/İslamcılar arasında devam eden sürtüşmedir. İslamî Sol, İslam dünyasındaki bu kutuplaşma arasında uzlaşma projesini oluşturma hedefindedir. İslamcılar ile laikler arasındaki görüş ayrılığının nelerden kaynaklandığına bakmak ve bu sorunlara çözüm üretmek gerekmektedir. İslam dünyasındaki görüş ayrılıklarının temel sebepleri Metod Farklılığı, Dil Farklılığı, Amaç Farklılığı, Kaynak Farklılığı, İktidar Mücadelesidir.¹⁶²

Hasan Hanefî’ye göre sol ve sağ yalnız politik nitelikteki kavramlardan ziyade sosyal bilimler ve beşerî bilgi alanında iki farklı bakış açısını ifade eder. İslamî Sol, Hasan Hanefî’ye göre Cemaludddin el-Afgani’nin *el-Urvetu’l-Vuska* ve Muhammed Abduh ile Reşid Rıza’nın *el-Menar* adlı dergilerinde ele aldıkları çağdaş düşüncelerin yeni birer yapılanmasıdır. Zira Hasan Hanefî bu anlamda Seyyid Kutup’un görüşlerini de benimseyerek hatta onun ilerici sol olduğunu söyler. Genel manada İslami Sol, siyasi

¹⁶¹ Hasan Hanefî, “Dini Değişme ve Kültürel Tahakküm”, 161-164.

¹⁶² Işık, “Akideden Devrime, Yenilgiden Zafere: Hasan Hanefî ve Geleneğin Yenilenmesi Projesi”, 126-127.

olmasına rağmen politik yönü ağır basan bir örgüt adı değildir. Siyaset gruplar arası karşıtlık değil, işgale uğramış sömürge altındaki bölgelerin kurtarılması, topyekün özgürlük, kalkınma ve geri kalmışlığı aşma durumunu ifade eder. İslami Sol, ele aldığı değerleri bizzat İslam'ın ve kültürün kendinden almış olması bu projenin İslam milletinin ihtiyaçlarını dile getirmede etkili olacağını düşünmektedir.¹⁶³

İslamcı söylem, Allah'ı ve O'nun kanununu ortaya koyarak, her türlü insani olayların ve tarihin karşısındaymış algısıyla hareket eden söylemdir. Allah'ın otoritesinden üstün bir kudret olmadığı gerekçesiyle Allah adına söylenmiş hiçbir şeye karşı çıkmaz. İslamcı söyleme karşı tez ileri sürmek Allah'a itiraz edilmiş kabul edilir. İslamcı düşünce yapısı düalisttir. Dünya-ahiret, hak-batıl, doğru-yanlış, İslam-Cahiliye, helal-haram gibi ikiye ayırır. İslamcı olarak adlandırılan kişi kendini ilk kısımda görürken, diğer insanları ise karşı tarafa yerleştirir. Dolayısıyla İslamcı söylem kendilerine göre üstün, otorite ve gücü elinde tutandır. *“Gevşemeyen üzülmeysin eğer iman etmişseniz üstün olan sizlersiniz.”*¹⁶⁴ ayeti onlar için bir referanstır. Bunun karşısında laik perspektif ise geleneksel İslamcı söylemden farklı olarak tek yönlüdür. Hak, hukuk, toplum ve siyaset kavramları ön planda tutulur. Olgular hak-batıl veya doğru-yanlış gibi ikiye kısımda değil eşit seviyede ele alınır.¹⁶⁵

Hasan Hanefî, politik olarak kendine yer edinmeye çalışan İslamcılarının da laiklerin de tutumunu sorgular. İslamcılar slogan üzerinden toplumda ses getirmeye çalışırken laikler de birtakım kayıplardan sorumludurlar. Zira her grup kendini fırka-i naciye¹⁶⁶ olarak konumlandırmaktadır. İçlerinden bazılarını eleyip birini haklı bulmak yerine çoğulculuğu sağlayacak tek sistem vardır o da devlettir. İslamcılar otoriteye hakimiyet kurarak Allah adına bu otoritenin yalnız kendilerinin hakkı olduğunu söyler. Laikler ise iktidar üzerine söz söyleme yetkisini daha çok kendilerinde görerek, cehalete karşı bilginin

¹⁶³ İlhami Güler, “Hasan Hanefî ve ‘İslami Sol’”, 155-156.

¹⁶⁴ Âl-i İmrân 3/139.

¹⁶⁵ Hasan Hanefî, “İslamcılık ve Laiklik”, çev. Ramazan Yıldırım, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Ocak 2009), 117-118.

¹⁶⁶ Fırka-i Naciye: Fırka ifadesi, siyasi ve itikadi mezhepler için kullanılan bir terimdir. Terkinin birinci kelimesi olan fırka kelimesi için “Fırak-ı Dalle” ifadesi kullanılır. Naciye kelimesi ise “Necat” kelimesinden türemiştir. Kurtuluş, kurtulmak, refah ve saadete ermek, umduğuna kavuşmak anlamlarına gelmektedir. Hz. Peygamber’in, “Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, bunların içinden bir fırkası ehl-i necat olacaktır.” buyurmuş. Ashab sormuşlar: “*Ya Resulallah, o kurtulan fırka hangi fırka olacaktır?*” Şöyle cevap vermiş: “Benim sünnetimden şaşmayanlar kurtulanlardan olacaktır! Yani ehl-i sünnet ve cemaat mensuplarıdır. (Tirmizi, İman, 18; İbnu Mace, Fiten, 17)” hadisinden yola çıkarak Hz. Peygamber’in sünnetine bağlı kalan müslümanlar, ehl-i necat yani kurtulanlar, ahirette her türlü azaptan kurtuluşunu eline alan topluluk ve zümre olacağını ifade eder.

ve aklın, zulme ve baskıya karşı insan özgürlüğünü ve sosyal adaleti savunurlar. Hasan Hanefî İslam coğrafyasında İslamcıların ve laiklerin birbirleriyle iletişimi ve uzlaşmayı sağlamadan hayatlarını devam ettiremeyeceklerini ifade eder. Bağımsızlık fikrinin önemli uygulayıcısı milli devlet için laikler ve İslamcılar arasında ayrışmayı bir kenara bırakarak barış sağlanması gerekir. Toplumda oluşacak olan bütün sorunların çözümü devleti güçlendirmekten geçmektedir. Devlet, vatandaş ile arasında imzaladığı toplumsal bir anlaşma özelliği taşımaktadır. Bu devlet grupları birbirine tercih etmeksizin çoğulculuğu sağlayarak ve diyalog kurarak bir arada tutan devlettir.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Hanefî, “İslamcılık ve Laiklik”, 125-128.

4. SONUÇ

İnsan içinde doğup büyüdüğü, hayatı tanıdığı toplumun bütün değerlerini kendinde toplamaktadır. Yaşadığı toplumun geleneğinden, örf ve adetinden etkilenmektedir. İnsan, kendi anne-baba ve akrabaları başta olmak üzere çevresinde bulunan herkesle bir şekilde etkileşimde bulunmaktadır. Kişinin hayata ve dünyaya bakışı geleneklerin, kurumların ve düşünce yapısının özelliklerini yansıtır. Gelenek, insana kişisel davranışlarıyla yönlendirip geliştirebileceği yaşantılar sunmaktadır. Toplumun geleneği, kültürü ve değerleri yaşam tarzlarını etkilemektedir. Toplamların zaman içerisinde sosyal şartlara bağılı olarak daima değişime maruz kaldığı görülmektedir.

Günümüzde, hayatımıza modernitenin hâkim olmasıyla beraber teknoloji, bilim ve diğer beşerî ilimlerin de gelişmesiyle yenilenme gerçekleşmiştir. Her toplumun gelenek haline getirdiğı kendine özgü değerleri bulunmaktadır. Bu değerler uzun bir zaman diliminde gelenekselleşerek toplum vicdanında ve şuurunda yer etmiştir. Değişimi ve yenilenmeyi tamamiyla reddetmek veya değişen koşullar karşısında statik kalmasını istemek geleneksel değerleri zaman içerisinde donuklaştıracak ve yok olmaya mahkûm kılacaktır. Gelenek, çağımızda karşılık bulamıyorsa ve işlevselliğini kaybetmişse yenilenmeye muhtaçtır. Zira yeni oluşan her geleneksel unsur bir öncekinin üzerine inşa edilmekte ya da kendinden öncekilerden payını almaktadır. Modern çağda geleneğe etki edecek dini veya diğer hususları konu alan akımlara karşı modernlik ve gelenek bağlamında bir kriterin oluşturulması gerekir. Bu kriter ise Müslüman toplumlarda kaynağını Kur'an'dan almalıdır. Bu bağlamda Hasan Hanefî'nin yorumu, içinde yaşadığımız asra hitap eder niteliktedir. Hasan Hanefî'ye göre modern çağda beşeri bilim yükselmekte ve yeni ideolojilerin üretilmesi gerekmektedir. Teoloji'nin antropolojiye dönüştürülerek müslümanların çağa adepte olma konusunda karşılaştıkları sorunlarına çözüm üretmesi önem arz etmektedir.¹⁶⁸

Gelenek ve modernizm'in birbirini etkileyen yönü, Müslümanlar açısından kültürel ve

¹⁶⁸ Hilmi Karaağaç, "Çağdaş Dönem Kelâmında Yenilenme Önerileri -Hasan Hanefî Örneği-", The Journal of Social science 48/2 (Summer 2016), 179.

sosyal şartlar bağlamında bir değişim olgusu oluşturmaktadır. Burada Kur'an'ın ve Hz. Muhammed'in içinde yaşadıkları topluma kendi dönemlerinde Allah'a inanmaları ve hidayete ulaşmaları hususunda yaptıkları çağrılar, toplumsal değişimin ana unsurlarını oluşturmaktadırlar. Geleneksel İslamî düşünce, modernizm ile ilk karşılaştığında ona karşı direnç göstermiştir. Bu tutumun altında yatan temel etken, geleneksel değerlerin ve kadîm mirasın her şeye yeteceği, zaman ve şartlar değişse bile geleneğin değişmeyeceği düşüncesidir. Fakat çözüm geçmişe ve geleneğe ait olan bütün değerleri geçmişte bırakmakla da olmayacaktır. Zira yenilik adına İslam dünyasına giren çoğu malzeme Batı'dan gelmektedir. Müslüman düşünürler Batılılaşma fikrine karşı çıksa da Batılılaşmadan modernleşilemeyeceği görüşü de kabul görmeye başlamıştır. Modern dönemde Kur'an'ı anlama ve yorumlama hususunda reformcu bir bakış açısına sahip olmak gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'in de ele aldığı gibi, geleneğin kendi bünyesinde örf ve adet gibi unsurları da barındıran yönü bulunmaktadır. Kur'an'da "maruf" olarak kabul edilen şey, toplumun gelenek, görenek, örf ve adetinde bulunan olumlu maddeleri oluşturmaktadır. Geleneksel değerler ve modernizmin getirdiği değişimler karşısında sosyal hayatta karşılaşılan sorunlara yeni çözüm yolları üretebilmek için yeni bir vizyon sağlama hususunda içtihat yol gösterici olacaktır. Geçmişle bağ koparılmadan bugünün konularını ele almak ancak içtihat sayesinde mümkündür. Mevcut kurallar ve realite arasındaki mesafeyi kapatabilmek için toplumsal değişim bir zorunluluktur. Bu durumda Kur'an'ın tarihsel bağlamından koparılarak literal anlamlarının altında yatan manasının ve her döneme hitap eden özelliği öne çıkarılarak çağın sorunlarına da çözüm üretmesi istenmektedir. Modern çağda bu bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamda Hasan Hanefî, İslam dünyasında varolan Batı taklidinin müslümanların geleneklerine ve kültürlerine yabancılaşmaya sebep olduğunu ifade etmektedir. Ona göre modernleşme yoluna gidilecekse bu ancak kendi müslüman kimliğimizi koruyarak gerçekleştirilmelidir.

Modernizm aklı, bilimi ve ilerlemeyi esas alan yönüyle geleneksel toplum bünyesinde büyük bir etki oluşturmaktadır. Dolayısıyla o, tek boyutlu ele alınacak bir konu değildir. Değişen ve gelişen şartlar, toplum yapısı modernizme etki eden unsurlardan bir kısmını oluşturmaktadır. Modernizm ise kendi etkisini öne çıkarmak için kendisi dışında kalanları kategorize ederek kendini diğerlerinin karşısında konumlandırma yoluna gitmiştir. Karşısında gördüğü her türlü gelenek ve kültüre olumsuz tutumla yaklaşmış kendi varlığına meşruiyet zemini oluşturmaya çalışmıştır. Farklılıkların ve çeşitliliğin sonucu oluşan çok kültürlü toplumları yok etme yoluna gitmiş kendine özgü hedefleri ve

kazanımları doğrultusunda yeni bir toplum oluşturmuştur. Bütün bunlar Batı'nın Müslümanlara sunduğu şartları kapsadığı için Batı kültürü kendini daha üstün ve iyi olarak adlandırmıştır. Hegel'in felsefesinde de aynı tutum göze çarpmaktadır. Bu düşünce yapısında “ben” veya “biz” tezi ifade ederken; “başkası” veya “onlar” antitezi ifade etmektedir. Zira Yunan'dan günümüze kadar Batı, kültürel yapısını diyalektik bağlamda karşı-tez görüşü belirlemektedir. Dolayısıyla kendi varlığını devam ettirmek için kendi karşısındakileri ortadan kaldırma konusunda kararlı olmalıdır. Meşruiyetini sağlayabilmek için “başkası” veya “onların” Batı tarzına dönüştürülmesi bir gereklilik olarak görülmüştür. Batı'nın bu tutumundan anlaşılmaktadır ki, kendi dışındaki bütün kültürleri kendi hegemonyası altında tutmak ve yayılmacı tutumuyla kendisi ön plana çıkmak istemektedir. Eski Yunan'da “barbar” olarak adlandırılmış, Hristiyanlık döneminde “putperest-kafir” kolonyalizm zamanında ise “vahşi”, soğuk savaş yıllarında ve sonrasında “fundamentalist İslam” gibi negatif kelimelerle nitelendirilerek geleneğin farklı şekillerdeki versiyonlarıdır. Bu zaman diliminde modern düşünce din ile bilim, akıl ile iman ayrımı yaparak dinden olan unsurları sosyal hayattan uzaklaştırmış ve insanın yaşamını bu surette sarmıştır. Buna rağmen mutlu bir gelecek vadedemeyip, Aydınlanma felsefesini tamamıyla son aşamaya vardırılmıştır. Modernizm katı tutumuyla geleneksel medeniyetlerin çevresini sararak muhaliflerinin gözünü korkutmuştur. Geleneği ileriye taşıma yolunda emek sarf eden gruplar dahi geleceğin belirsizliğinden korkarak umutsuzluğa kapılmışlardır.

Modernizm'in geleneğe ve toplumsal yaşama bu kadar etki etmesi onun üzerinde söz söyleme hakkının her dönem olduğunu göstermektedir. Buna rağmen toplumun her alanında hem geleneğin hem modernitenin varlığı hissedilmektedir. Sosyal bir varlık olarak insan, her ikisinden de yaşamı boyunca yararlanmaktadır. İnsanların içinde yaşadığı kültür medeniyet aynı zamanda geleneğin bir parçasıdır. Gelenek ise var olduğu ortamda modernizmin getirilerinden etkilenmektedir. Dolayısıyla gelenek ve modernizm arasında çift yönlü ve karşılıklı bir iletişim hakimdir.

Hasan Hanefi'nin tecdit projesinde geleneği merkeze alarak modernitenin getirileriyle yenilik üretme yoluna gitmiştir. Hatta ona göre modernlik Batı'nın karşısında duran bir olgudur. Modernleşme açısından bakıldığında geri kalmışlığımız geçmişten bize kadar ulaşan gelenektir. Dolayısıyla yenilgiyi ortadan kaldırmanın çaresi ise geleneği realiteye göre yeniden ortaya çıkarmaktır. Tecdit projesiyle nassı ve kutsal metinleri incelemekten ziyade yeni bir din anlayışı oluşturmayı hedefler. Böylelikle hem geleneksel değerler korunmuş hem de modernizm'in getirilerinden lazım olan pay alınarak yenilenme fikri

benimsenmiştir. Ne geçmişe tamamıyla bağlı kalınmış ne de bu gün başka bir medeniyetin İslami geleneğe etki etmiş olduğu yenilik sorgusuz sualsiz benimsenmiştir. Özellikle 1970’li yılların atmosferini yansıtan İslami Sol, geri kalmışlık krizinden uzaklaşarak yenilenme vaadiyle yeni bir soluk kazandırmıştır. Fakat İslami sol’a muhafazakar sağ çevreler mesafeli yaklaşmışlardır. Çünkü sol ifadesi genelde Marksist bir algıyı yansıtmaktadır. Zira Türk toplumunda genelde sol, ateist ve Marksist çevrelerce 54 benimsenmiştir. Fakat bu tutum oldukça ayrıştırıcı bir niteliktedir. Çünkü İslami sol’da amaç İslam ve sol’u bir araya getirmek değildir. Hasan Hanefi’ye göre İslami sol, Doğu Batı ayrımından, Marksist ideolojiden uzak, İslam dünyasının gerçeklerini yansıtan düşünsel ve politik yönü olan bir söylemdir. İslam dünyası açısından maslahatı prensip olarak alırken Kitap ve sünnet çizgisinden çok fazla uzaklaşmamaktadır. Sonuç olarak günümüz şartlarında asla bağlı kalarak modernleşme yolunda çaba harcamak yenilenmeyi destekleyici bir tutumu ifade eder.

5. KAYNAKLAR

- Akkuş, Baran. “Modernizm, Postmodernizm ve Türkiye’de Kamu Yönetiminde Uygulamaları”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/6 (Aralık 2017). 310-323.
- Altıntaş, Ramazan. “Dini Anlamada Yöntem Sorunu: ‘Hasan Hanefi Örneği’ “. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/2 (Temmuz 2017). 276-282.
- Ankara Sosyal Bilimler Vakfı. “ Mısırlı Entelektüel Prof. Dr. Hasan Hanefi’nin Ardından”. Erişim:18 Haziran 2025. <https://www.sosyalbilimlervakfi.org/tr/2021/11/misirli-entelektuel-prof-dr-hasan-hanefinin-ardindan/>
- Aslanoğlu, İnci. “Modernizmin Tanımı, Sınırları, Erke Yirminci Yüzyıl Mimarlığında Farklı Tavrılar”. *ODTÜ MFD* 8/1 (1988). 59-66.
- Aydın, Mustafa. “Modern Dönemlerde Gelenek, Din ve İslam”. *Tezkire, Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi* 40 (Eylül/Ekim 2004). 51-67.
- Armağan, Mustafa. *Gelenek ve Modernlik Arasında*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Baskı. 2003.
- Aydın, Mehmet. “Fazlurrahman ve İslam Modernizmi”. *İslami Araştırmalar Dergisi* IV/4 (October 1990). 274-284.
- Akdoğan, Yalçın. *Siyasal İslam*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2000.
- Bingöl, Abdülkerim. “Kur’an’ın Örf ve Geleneğe Yaklaşımı”. *Hakkari İlahiyat Dergisi* 1 (Aralık 2022). 76-99.
- Bigiyef, Mûsâ Cârullah, *Kur’an ve Sünnet İlişkisini Farklı Bir Yaklaşım: Kitâbü’s-Sünne*. Trc. Mehmet Görmez. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- Bulaç, Ali. *Din ve Modernizm*. İstanbul: Çıra Yayınları, 7.Baskı. 2015
- Berman, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. Trc. Ümit Altuğ – Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslami Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 13. Baskı. 2022.

- Bilgin, Vejdi. “Gelenek, Modernlik ve Din: Üç Rekabet Alanı”. *Eskiye* 17 (İlkbahar 2010). 23-24.
- Coşgun, Selçuk. *Kavramsal ve Olgusal Açından Sünnet Gelenek İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2.Baskı. 2021.
- Çetin, Halis. “Ezelden Ebede; Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu: Gelenek”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 1/3 (Ocak 2005). 154-171.
- Çınar, Aliye. “Din, Ahlak ve Gelenek”. *Muhafazakâr Düşünce* 1/3 (Ocak 2005). 87-88.
- Demirel, Demokaan. “Modernizmden Postmodernizme Kamu Yönetimi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/2 (Şubat 2016). 170-178. <https://doi.org/10.18069/fusbed.17885>
- Düzgün, Şaban Ali. *Tanrı'nın Göz Bebeği İnsan*. Ankara: Otto Yayınları, 2.Baskı. 2022.
- Düzgün, Şaban Ali. *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1987.
- Esen, Muammer. “Dini Düşünce’de Tecdid”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Temmuz 2009). 40-52.
- Güler, İlhami. “Tarih ve ‘Tarih-Dışı’ Arasında Gelenek”. *Kelam Araştırmaları* 3/2 (2005). 46-51. <https://doi.org/10.18317/kader.85017>.
- Güler, İlhami. “Hasan Hanefi ve İslami Sol”. *İslamiyat* V 2 (2002). 155.
- Güler, İlhami. “Hasan Hanefi ile ‘Tecdid’ Projesi Üzerine Bir Söyleşi”. *İslami Araştırmalar* 6/3 (1992). 149-170.
- Güler, İlhami. “Hasan Hanefi’nin Tecdit Projesi”. *İslami Araştırmalar* 7/2 (Bahar Dönemi 1994). 161-163.
- Güler, İlhami. “Hasan Hanefi ve ‘İslami Sol’”. *İslamiyat* V/2 (2002). 157-158.
- Güler, İlhami. *Politik Teoloji Yazıları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3.Baskı. 2018.
- Güler, İlhami. *Sabit Din Dinamik Şeriat*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 6. Baskı. 2019.
- Garaudy, Roger. *İslam ve İnsanlığın Geleceği*.trc. Cemal Aydın. İstanbul: Timurtaş Yayınları, 2019.

- Halıcı Özkan, Gülseren. “Bağımsızlık Mücadelesinde Yenilikçi Bir Ruh; Sir Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi”. *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* III/8 (Kış 2003). 150.
- Hanefi, Hasan. *Gelenek ve Yenilenme*. Trc. Emin Maraşlı. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Hanefi, Hasan. *İslam Kültüründe İnsan ve Tarih*. Trc. Vecdi Akyüz. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2020.
- Hanefi, Hasan. *İslami İlimlere Giriş*. Trc. Muharrem Tan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- Hanefi, Hasan - el-Cabiri, Muhammed Abid. *Doğu-Batı Tartışmaları*. Trc. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2022.
- Hanefi, Hasan. “Teoloji mi Antropoloji mi?”. çev. Mustafa Sait Yazıcıoğlu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXIII (1978). 506-531.
- Hanefi, Hasan. “İslamcılık ve Laiklik”. çev. Ramazan Yıldırım. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2004). 121.
- Hanefi, Hasan. “Dini Değişme ve Kültürel Tahakküm”. çev. İlhami Güler. *İslami Araştırmalar* 6/3 (1992). 157-164.
- Hanefi, Hasan. “İslamcılık ve Laiklik”. çev. Ramazan Yıldırım. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Ocak 2009). 110-128.
- Hanefi, Hasan. “Kelam İlminin Tarihselliği”. çev. İbrahim Aslan. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 45/1 (April 2004). 264-284.
- Hanefi, Hasan. *Mine'l-Akide ile's-Sevra*, 1-V, Kahire 1988.
- Hanefi, Hasan. *el-Yesâru'l-islâmî*, Kahire 1981.
- Hanefi, Hasan. *et-Tûras ve't-tecdîd*, Kahire 1980.
- Işık, Server. “Akideden Devrime, Yenilgiden Zafere: Hasan Hanefî ve Gelenegin Yenilenmesi Projesi”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 13/48 (Mayıs-Ağustos 2016). 89-141.
- İmamoğlu, Tuncay. “Modernizm Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/8 (2017). 1-10.

- İslami Düşünce Enstitüsü. “Hasan Hanefi”. Erişim: 16 Haziran 2025.
<https://www.ide.org.tr/TR/listmenu/ismilimlerdeusl/detail/yeniuslarayislari?id=20572>
- İslam Düşünce Atlası. “Hasan Hanefi”. Erişim: 17 Haziran 2025.
<https://islamdusunceatlası.org/hasan-hanefi/242>
- Kaygusuz, İbrahim. “Modernleşme Sürecinde Din ve Dinden Yeni Eğilimler”. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* XLIX (Aralık 2020), 4469.
<https://doi.org/10.29228/joh.47310>.
- Karaağaç, Hilmi. “Çağdaş Dönem Kelâmında Yenilenme Önerileri -Hasan Hanefî Örneği”. *The Journal of Social Science* 48/2 (Summer 2016). 179.
- Karaağaç, Hilmi. *Hasan Hanefî'nin Kelam İlmini Yenileme Projesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=iBap2rsv-Oq5hZSxNeY2oA&no=QSNbbMK4Wqg0CiJi1EzspQ>
- Kaplan, Yusuf. “Gelenegi Yenilemek Zorundayız”. *Eskiyeni Dergisi* 16 (Şubat 2010). 105-127.
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Bilgi Yayınları, 19. Baskı. 1972.
- Koyuncu, Ahmet Ayhan. “İslam ve Modernizm Karşılaşması: Geleneksel ve Modernist Söylemin Sorunları ve Bir Arayol Önerisi”. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (Haziran 2019). 378-401.
- Koyuncu, Ahmet Ayhan. *İslamcılık ve Demokrasi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- Kutup, Seyyid. *İslam'da Sosyal Adalet*. Trc. Harun Ünal. İstanbul, Hikmet Neşriyat, 2007.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. ed. Osman Akınhay - Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1. Basım, 1999.
- Northbourne, Lord. *Modern Dünyada Din*. Trc. Şahabeddin Yalçın. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Okumuş, Ejder. “İslam, Müslümanlar ve Toplumsal Değişim”. *Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Dergisi Tevilat* 1/1 (Haziran 2020). 62-95.
- Okumuş, Ejder. *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 7. Baskı. 2020.

- Öztürk, Mustafa. *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kurancılık*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2.Baskı. 2014.
- Öztürk, Mustafa. “Neo-Seleflik Ve Kur’an -Reşid Rıza’nın Kur’an Ve Yorum Anlayışı Üzerine”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 4/2 (Haziran 2004). 78-106.
- Özsoy, Ömer. *Kur’an ve Tarihsellik Yazıları*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 1.Baskı. 2004.
- Paçacı, Mehmet. “Çağdaş Dönemde Kur’an’a ve Tefsir’e Ne Oldu?”. *İslamiyat IV* 4 (2003). 96.
- Rahman, Fazlur. *İslam ve Çağdaşlık*. Trc. Alparslan Açıkgenç – M. Hayri Kırbasoğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Rahman, Fazlur. “Kur’an’ı Yorumlama”. Trc. Osman Taştan. *İslami Araştırmalar* 5 (Ekim 1987), 105.
- Rahman, Fazlur. “İslami Çağdaşlaşma; Alanı, Metodu ve Alternatifleri”. Trc. Bekir Demirkol. *Journal of Islamic Research* 4/4 (October 1990). 14.
- Raymond, Williams. *Anahtar Sözcükler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Şallı, Ayşe. “Modernlik, Gelenek ve Din İlişkisi: Bir Modernleşme Kuramı Eleştirisi”. *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (Aralık 2017). 56-82.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1961.
- Tözluyurt, Mehmet. “Kur’an’da Yer Alan Geleneklerin Farklı Bir Açından Değerlendirilmesi”. *Bilimname* 26/1 (Ağustos 2014). 134.
- Tatar, Taner. “Gelenek ve Gelecek”. *İstanbul Journal of Sociological Studies* 26 (September 2011). 207-208.
- Yılmaz, Hüseyin. “Gelenek, Gelenekçilik ve Gelenekselcilik”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 1/3 (Ocak 2005). 40-53.
- Yıldız, İbrahim. “Kur’an-ı Kerim’de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2015). 250-267.
- Yıldırım, Murat. “Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7/1 (2010). 170-178.